

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

З. В. СТЕЖКО, В. А. БАРАБАШ, Л. В. ГЛЄБОВА

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

КРОПИВНИЦЬКИЙ – 2023

УДК 130.2 (075)

Автори: Стежко З. В., Барабаш В.А., Глебова Л. В.

Рецензенти:

Дротянко Любов Григорівна, завідувачка кафедри філософії НАУ, доктор філософських наук, професор.

Харченко Юлія Володимирівна, завідувачка кафедри філософії, політології та психології, доктор філософських наук, професор.

Затверджено Вченою Радою Центральноукраїнського національного технічного університету (протокол № 11 від 30 серпня 2023 р.).

Філософія культури: навч пос. / З. В. Стежко, В. А. Барабаш, Л. В. Глебова – Кропивницький: Центральноукраїнський національний технічний університет, 2023 – 97 с.

Навчальний посібник у рамках заявленої дисципліни знайомить з особливостями філософського осмислення духовної культури, її основними характеристиками та проблемами, співвідношенням традиційної та нетрадиційної, елітарної та масової культури, а також з провідними тенденціями сучасного світового та вітчизняного культурного розвитку. Рекомендований для магістрантів та аспірантів гуманітарних спеціальностей.

© Стежко З. В., Барабаш В.А., Глебова Л. В. 2023

© ЦНТУ 2023

ЗМІСТ

2

ВСТУП	5-6
--------------------	-----

1. ФІЛОСОФІЯ, НАУКА, КУЛЬТУРА - ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ

1.1. Філософія як основа соціокультурної системи суспільства.....	7-10
1.2. Наука як раціональна реконструкція світу: соціально-методологічний вимір.....	10-11
1.3. Культура як багаторівнева система - ідеалів, цінностей, світоглядів та способів мислення.....	11-15
1.4. Питання для самоперевірки знань.....	15

2. ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ: ЗМІСТ ТА ПРОБЛЕМИ

2.1. Межі дисципліни «Філософія культури».....	16-21
2.2. Філософія культури у системі гуманітарного знання.....	21-23
2.3. Особливості філософії культури.....	23-26
2.4. Питання для самоперевірки знань.....	26

3. ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ОСМИСЛЕННІ

3.1. Формування та розвиток філософії культури: від античності до середини ХХ ст.	27-29
3.2. Культура доби Постмодерну.....	29-33
3.3. Філософське бачення взаємозв'язку релігії та культури.....	33-35
3.4. Питання для самоперевірки знань.....	35

4. ПРЕЗЕНТАЦІЯ КУЛЬТУРИ ЯК ОБ'ЄКТА ЦІЛІСНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

4.1. Походження та соціальна сутність поняття «культура».....	36-38
4.2. Характерні ознаки культури	39-44
4.3. Типологія культури та її різновиди	44-47
4.4. Культура та цивілізація.....	48-49
4.5. Питання для самоперевірки знань.....	49-50

5. ТРАДИЦІЙНА ТА НЕТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА

5.1. Поняття ментальності та її типи.....	51-53
5.2. Традиційна та нетрадиційна культура.....	54-55
5.3. Питання для самоперевірки знань	55-56

6. ЕЛІТАРНА ТА МАСОВА КУЛЬТУРА

6.1. Типологія елітарного та масового у культурі.....	57-58
6.2. Елітарна культура: характерні ознаки.....	58-60
6.3. Масова культура	60-63
6.4. Питання для самоперевірки знань	63-64

7. МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ

7.1. «Міжкультурна комунікація»: визначення та зміст поняття.....	65-66
7.2. Спілкування-діалог-культура	66-69
7.3. Позитивне спілкування як ідеал.....	69-70
7.4. Питання для самоперевірки знань	71

8. КУЛЬТУРА ТА СУЧАСНІСТЬ

8.1. Глобальні проблеми людства та сучасна культура.....	72-73
8.2. Діалог культур як еволюційна форма самореалізації людства.....	74-76
8.3. Діалогічність як базова характеристика української культури.....	76-79
8.4. Питання для самоперевірки знань	79

Тести	80-91
--------------------	-------

Література	92-96
-------------------------	-------

ВСТУП

Необхідність складання навчального посібника з курсу «Філософія культури» продиктована причинами філософського характеру. Справа в тому, що філософія культури, яка виникла на рубежі XIX і XX століть як черговий маргінальний дискурс, поступово починає розширювати свій вплив і претендувати на звання панфілософії, яка веде за собою філософську ситуацію. Це є досить типовим для загального перебігу розвитку філософського знання. У різні часи на роль панфілософії претендували естетика, соціальна філософія, філософська антропологія, логіка та філософія культури, зокрема. У певному сенсі можна сказати, що якоїсь «чистої» філософії взагалі не існує, тому що в кожен історичний період філософські проблеми вирішуються в ключі, що визначається часом і загальнокультурними віяннями епохи. У зв'язку з цим перед авторами навчального посібника стояли наступні завдання: 1) визначити місце філософії культури в рамках загальнофілософської проблематики; 2) окреслити коло проблем філософії культури як метатеорії культурознавчих дисциплін; 3) визначити специфічний простір культурно-філософського аналізу, який може бути представлений як вирішення базових питань філософії в системі «людина – культура». Навчальний посібник можна використовувати для читання спецкурсу «Філософія культури» для магістрантів гуманітарних спеціальностей. Мета курсу: вивчення феномена культури, що включає історико-філософський екскурс, філософське осмислення явищ духовної культури; розвиток інтересу до культурфілософських проблем, стимулювання потреби у аналізі світового культурно-історичного процесу. Освоєння курсу «Філософія культури» має сприяти: створенню у магістрантів цілісного уявлення про феномен культури; розуміння філософського змісту культурної проблематики, освоєння понятійного апарату філософії культури; знання онтологічних та антропологічних можливостей культури; оволодіння прийомами аналізу культурфілософських текстів, компетентної оцінки філософських концепцій

культури та різних реалій культури; розвитку здатності ведення конструктивного діалогу з проблем історії та теорії культури; придбання навичок аналізу конкретно-історичних форм культури, і вміння застосовувати ці навички в самостійному вивченні нових концепцій культурологічного дослідження, що постійно з'являються.

1. ФІЛОСОФІЯ, НАУКА, КУЛЬТУРА – ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ

1.1. Філософія як основа соціокультурної системи суспільства

Співвідношення філософії та культури є досить специфічним – з одного боку, філософія є однією із складових духовної культури, з іншого – її концептуальною основою. Основою, на якій ґрунтується філософське пізнання культури, є її зв'язок з духовним світом людини. Об'єктом вивчення як культури, так і філософії, є екзистенційність людського буття. Відмінність: форми культури – живопис, архітектура, література, театр тощо – виокремлюють життя людини в його безпосередній даності – яскраво, чуттєво-емоційно. Філософське пізнання культури заглиблює екзистенцію людського буття – безпосереднього, унікально-особистісного переживання власного існування – до її глибинних, концептуальних основ. При цьому, філософське осмислення буття людини є неможливим поза філософським осмисленням духовної культури. Воно дозволяє розкрити способи ставлення людини для світу, осмислити цінності, що притаманні людині, особливості її внутрішнього світу. Соціальна філософія окреслює те, що важливе для філософського пізнання людини. Саме тому філософія в соціокультурному вимірі пов'язана з філософськими концепціями, у яких досить чітко проглядається ірраціональна складова - герменевтикою, феноменологією, екзистенціальною філософією, філософською антропологією. Філософське рефлексування над культурою передбачає теоретичні форми пізнання на відміну від досвідно-практичних, дистанціювання суб'єкта рефлексії – філософа культури від її об'єкта – культури.

Загалом філософія представляє культуру як загальну ідею, яка дозволяє прояснити сенс та спрямування історії, оптимізувати життя людини та суспільства.

Варто відзначити, що філософія у системі культури в усі часи

відіграла провідну роль у культурно-філософському вихованні молоді людини, поведінки, смаків та уподобань формуванні студентів – майбутніх адміністративних працівників, педагогів, управлінців. Адже їх праця пов'язана з сутнісними культурно-філософськими потребами суспільства в людях високого культурного гатунку, які будуть нести в маси культурно-філософські цінності, які співпадають з інтересами переважної кількості людей ХХІ століття.

У філософському осмисленні культура являє собою складну цілісність компонентів. Філософія культури намагається уявити сенс культури і як цілісності, і, водночас, сенс різноманітних форм культури. Окремі форми культури – мистецтво, мораль, релігія, наука пізнаються як особливості в контексті культури як складної цілісної системи. Дисципліна «Філософські проблеми наукового пізнання» акцентує увагу на такій формі духовної культури (і формі суспільної свідомості) як наука. Тому вона виділяє когнітивну функцію філософії як провідну. Розділ філософії, який позначає пріоритетом когнітивність, має назву *теорія пізнання* або *гносеологія*. Якщо, скажімо, такий розділ філософії як аксіологія (досить тісно пов'язаний з проблемами духовної культури) націлений на осмислення природи та функціонування цінностей, гносеологія займається вивченням сутності пізнавального процесу, дослідженням закономірностей, принципів та форм отримання знання про світ; займається аналізом пізнання в рамках можливостей у відношенні «людина-світ». Сама гносеологія виникла з потреби людини у знанні істини. Найважливішим, центральним пунктом гносеології є проблема істини. Істинні знання у гносеології розглядаються як найважливіша цінність через можливість протистояти обману, спотворенню фактів і, як результат, через можливість отримати свободу планів та дій у рамках пізнаної необхідності. В істинних знаннях люди вбачають силу, яка може змінити дійсність, може протистояти абсурдності соціального буття, еkleктичності в його розумінні.

В останній час у західних країнах у когнітивному розділі філософії

частіше зустрічається інша назва – епістемологія. Тож варто коротко проаналізувати співвідношення гносеології та епістемології. Терміни, що їх позначають, часто вживають як синоніми. Це не зовсім правильно. Кожна з цих назв має свій смисловий відтінок. Гносеологія - це філософське вчення про пізнання в широкому охопленні його форм – повсякденної, міфологічної, етичної, мистецької, наукової (тому “вихід” на взаємозв’язок філософії та культури доцільно здійснювати саме через гносеологію, - але, звичайно, на тлі загальної філософської “грамотності”). Є розуміння, що некоректно зводити поняття знання лише до знання наукового. Предмет вивчення гносеології – не лише розум, логіка, а й інтуїція, а також деякі інші ірраціональні способи пізнання світу – в широких рамках пріоритетності ratio.

У вказаному діапазоні гносеології філософське пізнання світу здійснювалось на протязі тисячоліть. Тоді як епістемологія, яка виникла в X ст., фактично є теорією лише наукового пізнання і є більш близькою до філософії науки. У філософській літературі їх співвідношення проаналізовано достатньо детально. Відтворимо коротко:

Епістемологія (від грец. «епістеме» – знання, і «логос» – вчення) є філософсько-методологічною дисципліною, в якій досліджується знання як таке, його будова, структура, функціонування та розвиток.

Пізнання є специфічним різновидом різномірної духовної діяльності людини у процесі осягнення навколишнього світу, у тому числі, звичайно, і процесом отримання й нагромадження знань. А знання — це інформація про світ, яка існує у формі певної суб'єктивної реальності, ідеальний образ дійсності. Тобто, пізнання і знання відрізняються одне від одного як процес та результат. Окрім цього, у філософській літературі відмічаються і такі відмінності:

- по-перше, якщо гносеологія розгортає свої уявлення навколо опозиції «суб'єкт - об'єкт», то для епістемології базовою є опозиція «суб'єкт – знання»;

- по-друге, епістемологія спирається не на поняття «гносеологічний

суб'єкт», який здійснює пізнання, а швидше на об'єктивні структури самого знання і на питання: як влаштоване, вибудоване знання, які механізми його об'єктивізації (співвіднесення з об'єктивною реальністю), реалізації в науковій і практичній діяльності, які бувають типи знань, як розвиваються знання тощо;

- по-третє, епістемологія, звичайно, зачіпає позанаукові механізми дії свідомості, але непрямо, опосередковано; навіть «гносеологічний об'єкт» епістемологія розглядає лише як елемент структури самого знання;

- по-четверте, якщо гносеологія акцентує увагу на пріоритеті істинності знань, то епістемологія доповнює (а інколи – заміщає) істинність поняттями «несуперечливість», «повнота», «інтерпретованість», «здійснюваність» - тобто вона функціонує в стилі філософії постмодернізму.

Таким чином, якщо епістемологія є більш приземленою до конкретних питань наукової галузі, де належить працювати здобувачам вищої освіти (тому епістемологія тісно поєднується з філософією науки), то філософсько-гносеологічна підготовка здобувача вищої освіти забезпечує загальне світоглядне орієнтування (включаючи сферу культури).

1.2. Наука як раціональна реконструкція світу.

Науку потрібно розглядати у соціально-культурному та соціально-методологічному вимірі.

У соціально-культурному вимірі загальноприйнято визначати науку як систему знань, наукову діяльність та соціальний інститут. Основним структурними компонентами науки як системи знань є поняття, гіпотеза, концепція, закон, теорія (які описують досвідний матеріал, надають первинні пояснення, будують моделі, які імітують функціонування об'єктів дослідження, узагальнюють зроблене; на цій базі виявляються перспективи імплементації отриманих знань), науково-дослідна програма (яка орієнтує науку на пошук відповідей на різномірні актуальні запити суспільства).

Наука як певна форма діяльності включає комплекс методів (шляхів та способів досягнення істини), масив відповідних знань, відкриття (форму

отримання нових знань), технологію (спосіб використання знань) тощо.

Наука як соціальний інститут об'єднує вчених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом, наукові установи, експериментально-технічну базу наукової діяльності, систему інформації, підготовки кадрів, форми функціонування знання.

У суспільстві завжди існували й існують різні типи знання як специфічні субкультури, тому доречним буде питання – що їх об'єднує в категорію *наукове знання*?

По-перше, їх об'єднує опора на логіку, на ratio – хоча наука на шляху до істини враховує різні суб'єктивні моменти (чуттєво-емоційні, інтуїтивні, релігійні тощо), в кінцевому підсумку вона є раціональною реконструкцією світобудови.

По-друге, у науці через розмаїття соціально-культурного змісту неминує «пробивається» узагальнююча, інтегративна раціональна функція та досить універсальний набір змістовно-життєвих конструктів.

Науку потрібно розглядати не лише у соціально-культурному, а й у соціально-методологічному вимірі – особливо якщо мати на увазі дослідницьку її частину. Наукове знання отримується не від випадку до випадку, не у сні, не у стані осяяння чи інтуїтивно, а, як правило, за допомогою старанно відібраного комплексу «інструментів» - методів. З розширенням ареалу науки (десь із ХХУІІ ст.) розширюється і об'єкт її дослідження – ним поступово стає увесь світ. Окремо взяті конкретні, вузькоспрямовані методи перестають бути достатньо ефективними, позаяк самостійно уже не можуть повноцінно «охопити» об'єкт дослідження. Об'єктивно постало питання про новий підхід до науки, який би забезпечив її подальший розвиток. Ним стала методологія, яка бере початок з органічного поєднання науки та філософії.

1.3. Культура як багаторівнева система - ідеалів, цінностей, світоглядів та способів мислення

Якою б роботою не займалася людина, вона в кінцевому підсумку створює цінності – матеріальні чи духовні. Ці дві сфери діяльності відрізняються по засобам здійснення, по соціальним цілям, по результатам реалізації. Проте в цілому вони формують єдину сферу культури, тому що є продуктом людської праці. У центрі культури знаходиться людина. Культура — це сукупність матеріальних та духовних цінностей, способів їх створення та передачі від одного покоління до іншого, тобто використання для прогресивного розвитку людини. Все, що виходить за рамки незайманої природи, є сферою культури.

У філософії та культурології прийнято розрізняти матеріальну та духовну культуру.

Основою матеріальної культури є спосіб виробництва матеріальних благ, предмети, залучені в обіг виробництва, а також відносини між робітниками, залучених у вир матеріального виробництва. В сферу матеріальної культури входить і фізична культура, яка охоплює широкий спектр предметів і процесів, що приносять користь людині як індивіду. Тобто матеріальна культура є показником практичного рівня оволодіння природою людини.

Духовна культура є різномірною – це і освіта, і рівень розвитку психічних потреб та інтересів людей, і моральні норми поведінки людини, і мистецтво, і мовне багатство, і логіка, що спонукає до роздумів, і, звичайно, наука та рівень втілення її досягнень у повсякденне життя людей. Важливою частиною духовної культури є релігія. Духовна культура є не лише «тисячолітнім» результатом діяльності людини, а й способом визнання так званого кодексу поведінки, манери спілкування – етикету, способів вираження почуттів і емоцій, а також рівня теоретизування.

Усі прояви духовної культури мають речовинну форму вираження: книги, музичні інструменти, архітектурні споруди, картини, фільми тощо.

Культура як філософська категорія це система ідеалів: будь-яка діяльність людини постійно пов'язана з діяльністю по створенню ідеалу, і саме у цьому контексті потрібно протиставляти її незайманій природі. Складовими

процесу створення ідеалу є виокремлення в чуттєво-емоційному середовищі такого об'єкта, який суб'єкт визнає як досконалий, зразковий, еталонний (наприклад, архетипи, традиції) – і він стає «ниткою Аріадни».

Проте культура інколи гине. І не тому, що раптом зникли її складові – сутнісні сили людини, схеми та правила діяльності - руйнуються її підвалини - ідеали - і виникає нагальна потреба у якійсь іншій ієрархії зразків та еталонів життя, тобто іншому типі культури. Сьогодні людство переживає саме такий переломний етап в історії.

Дуже важливим є питання співвідношення культури та цінностей. У цілому, культура виступає як система матеріальних та духовних (психологічних) цінностей. Прийнято вважати, що цінність — це вираження матеріальної або духовної істини (яка розуміється у рамках концепції когерентності), яке підкреслює, виокремлює її позитивні чи негативні якості для людини та людства. Справа у тому, що для людини властивою є практично вроджена риса – усі реальні предмети, події, факти тощо ми не сприймаємо і не пізнаємо як нейтральні об'єкти активного впливу з метою отримання лише життєво необхідних результатів – ми їх постійно оцінюємо. Але оцінюємо ми не лише матеріальні об'єкти, а й свою участь у робочих процесах, своє відношення до них – усе викликає у людини захоплення чи осуд, ненависть чи любов, байдужість, зневагу чи печаль. Більше того, усе створене учасником суспільного та приватного життєвого циклу має соціальне, тобто ціннісне значення за межами фізичного – адже воно суспільно важливе, оскільки виконує історично закріплену людиною функцію. Наприклад, машина – це не лише набір деталей, а і те, на чому люди їздять, або чим заробляють гроші.

Це і є цінності. Вони мають суб'єктивно-об'єктивний характер. Популярне твердження, що про (суб'єктивні) смаки не сперечаються, є неправильним – ще і як сперечаються: кожна людина - щиро – відстоює «об'єктивність» саме свого смаку. Власне кажучи, кожна цінність має інтегративний характер – вона поєднує у собі і сприйняття об'єктів праці (момент об'єктивності), і специфіку розмаїтих смаків людей (момент

суб'єктивності). Ціннісне бачення реальності духовною культурою створює ідеали – моральні, естетичні, релігійні та ін. Ідеали можуть бути як національно-особливими, груповими, особистісними, так і універсальними – загальнолюдськими. Так, особистість заломлює універсальні цінності культури на повсякденну поведінку (іншими словами – культура «пронизує» особистісну поведінку людини). А суспільство – через формування універсальних, загальнолюдських цінностей – активізує пошук найсприятливіших умов для формування особистості як активного суб'єкта культури, як творця і носія цінностей культури, воно створює умови для соціального розвитку людини, тобто людини як особистості.

Цінності є амбівалентними – у них одночасно виникають та співіснують різноманітні, а інколи протилежні емоції та думки. Це є проблемою, на яку варто звертати увагу як філософії, так і суспільно-політичним наукам – психології, культурології, політології тощо. Амбівалентність людиною переживається досить важко, позаяк вона дезорієнтує великою кількістю варіантів, а повсякденна людина завжди прагне до однозначності та навіть абсолютизує однозначність – і в думках, і в діях. Тому вибирає вона, як правило, пріоритет особистого інтересу (адже, за Гольбахом, найвищим щастям людини є слідування особистому інтересу) – а це пріоритет суб'єктивності. Результатом ми маємо певне спотворення реальності людиною, позаяк на пріоритеті суб'єктивності (тобто на односторонності) – формуються переконання як абсолютна впевненість лише у своїй правоті.

У свою чергу, на основі масової переконаності, як на духовній «брилі» формується світогляд – «система поглядів, оцінок та образних уявлень про світ та місце в ньому людини..., а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації» (Вікіпедія). Проте філософія застерігає - а що таке «масова переконаність»? – це десь трохи *довільний* вибір великою кількістю людей максимально узагальнених теоретичних положень, які відображають не так об'єктивну істину, як прийнятний для особистих

інтересів набір інформації та їх абсолютизацію. Сформований таким способом світогляд виконує регулюючу функцію (в основному через ідеали, позаяк саме в культурі ідеали суспільства є світоглядними); він надає діяльності людини організованого, осмисленого та цілеспрямованого напрямку діяльності. Але спосіб формування викликає сумніви – діяльності у напрямі суспільного прогресу?.

Таким чином, ми окреслили одну із суттєвих інтегративних проблем, вирішення якої потребує об'єднання зусиль культури, філософії та науки – для оптимізації життя суспільства.

Питання для самоперевірки знань.

1. Як співвідносяться поняття *знання* та *наукові знання*?
2. Що таке духовна культура?
3. Яку роль в науці виконують методологія та методи?
4. Що таке *цінність*?
5. Як співвідносяться знання та цінності?
6. Для чого людина формує ідеали?
7. Як світогляд впливає на розвиток науки та духовної культури?

2. ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ: ЗМІСТ ТА ПРОБЛЕМИ

2.1. Межі дисципліни «Філософія культури»

Якщо говорити про розвиток філософії культури, про різноманітні позиції на це поняття, про те, як воно створювалося для визначення сутності феномену культури, то слід зазначити, що дисциплінарні рамки філософії культури такі широкі та розпливчасті, як і наші твердження про культурні явища. Крок за кроком організувався певний конгломерат конструкцій, методів та досягнень, який зараз важко назвати окремою наукою. Адже прояви та вивчення культури завжди було в межах загальних – історії, етики, філософії. А нова європейська гуманітаристика сформувала культуру як одну з провідних тем філософії історії та виробила шляхи продуктивної «еклектики» у взаємних модальностях «філософії культури» та «філософії історії».

У наукових дослідженнях, присвячених новим досягненням метафізики, часто говорилося про те, що культурологія і філософія культури зайняли місце епістемології як засобу метафізики, а перенесення розширення теоретичного знання на теорію культури сприяло підвищенню уваги сучасної європейської культури до «культури пізнання»; це зрештою приводить до певного злиття цих галузей знання. Сучасна філософія культури з її суб'єктивізмом, епістемологією є те саме «*cogito ergo sum*», індивідуум-особистість-суб'єкт.

Відтепер немає й сліду відсутності зв'язку між філософією культури та філософією в цілому, адже без чіткого розуміння структури буття та його важливість філософія культури буде дещо беззмістовною. Водночас вона підпорядкована практичній філософії, позаяк завдання практичної філософії формується як раціоналізація внутрішньої логіки різних підсистем людської культури на користь їх підпорядкування нормам і створення адекватного твердження про функціонування дів її йсності синхронічному та діахронічному аспектах.

Саме навколо поняття культури почала формуватися антропологія як нова наукова дисципліна: вона поступово почала оточувати культуру, точніше її описувати, фокусувати та консолідувати. Варто відзначити, що проблеми філософії культури (розробка принципів типології культури, проблеми культурного плюралізму, міжкультурної комунікації, питання принципу універсальності в розвитку культури) розробляються переважно на західних теренах - у контексті таких наукових знань як культурна антропологія та соціальна антропологія. Найважливішими їх завданнями є порівняльно-критичний аналіз розвитку цивілізації та побудова культури шляхом вивчення реальної поведінки людей. Піклуючись про якість життя освічених людей і сприймаючи світ людей як світ культури, культурна і соціальна антропологія пройшла шлях від культивування первісних культур до повного доповнення сучасних культур, до справжнього розвитку поняття культури. Світова наука розвинула традицію використовувати дані і культурної, і соціальної антропології, позаяк вони доповнюють одна одну.

Є небезпека заміни культури фольклором, заміни її інституціями та їх класифікацією. Водночас треба протистояти суб'єктивізму – аналіз символічних форм культури слід наблизити до конкретних проявів суспільного життя, до повсякденності – і організувати його таким чином, щоб зв'язки між теоретичними формулюваннями та їх інтерпретаціями не привели до інтуїтивізму. Тож розуміння культури вимагає чуттєвості інтерпретатора, чия мета - помічати різноманітні значення, акумульовані в символах культури.

Отже, культуру неможливо зрозуміти без діалогічної інтерпретації символів і значень, без «повного опису»; інтерпретація соціального дискурсу полягає в спробі відокремити артикульоване в мові з потоку, що відбувається та зникає, закріпити його в єдиній формі. Це також свідчить про те, що гуманітарні науки визнавали важливість позиції суб'єкта перед створенням образу світу. Якщо предметом дослідження є ситуація контакту, де антрополог намагається відтворити себе у контакті з іншою людиною, ми усвідомлюємо,

що унікальність переживання цієї ситуації вимагає інтерпретації швидше образної, ніж аналітичної – мови.

Отже, поєднання філософії культури з назвами сучасних дисциплін, можливо, ще більше посилює строкатість глобальної картини і нечіткість внутрішніх розколів.

Також маємо підхід, що філософія культури поступово поділилася на різні дисципліни – філософію релігії, філософію мови, етику, естетику, антропологію, аксіологію, що під впливом позитивізму культурологічне знання звужується, стає більш емпіричним; воно відходить від філософії і потрапляє в сферу конкретних наук – етнографії, археології, мистецтвознавства. Однак з'являються все нові праці, які ніби набувають статусу доробку саме з філософії культури та прив'язані до аналізу специфіки інтерпретації «вічних» культурно-філософських проблем в різних філософських напрямках.

Варті уваги вагомі наслідки відносин філософії культури з наукою про мову, образ якої внаслідок цих відносин сильно змінився. Лінгвістика в другій половині 20 ст. не тільки стала «наукою наук», але й перетворилася на філософсько-психологічну теорію людського мислення та комунікації. Наука про мову з появою кожної нової теорії (генеративної лінгвістики, інтерпретаціонізму, категоріальної граматики, когнітивної лінгвістики, функціоналізму, теорія прототипів, лінгвістики тексту тощо) все більше стає наукою про сутність людського життя. способи його взаємодії зі світовою культурою. Філософія почала розвиватися сумісно не тільки, наприклад, разом з літературознавством, а й з мистецтвознавством. Відбулося філософське відкриття та засвоєння реалій, які до ХХ ст. майже не сприймалися: тіла і тілесності (також і «тілесності» тексту), різноманітних дискурсивних практик, включно з буденністю, візуальних засобів подачі інформації – живопису, фотографій, різноманітних артефактів. Все це стало можливим відтоді, коли їх побачили як своєрідні мови, зі своїми власними смислами, які не дублюють смислів мови "вербальної".

Тож в мові угледіли щось більше, ніж предмет лінгвістики, вона була усвідомлена як "орган внутрішнього буття" (В. Гумбольдт), як Дім Буття (М. Гайдегер) й ідея мови розповсюдилась на культуру в цілому; почало і розширюватися, сповнюватися новими смислами значення тих понять, які раніше були суто лінгвістичними. Тепер вони претендують на провідні позиції в культурфілософському мисленні.

Цій меті, очевидно, служить і структурно-семіотичне управління філософією культури. Як зазначив віце-президент Міжнародної асоціації семіотичних досліджень Дж. Ділі, суть семіотики розуміється в тому, що всі людські знання безпомилково інтерпретуються структурою, яка опосередковується й живиться знаками. Не дивно, що оригінальний розвиток семіотики здебільшого відбувається у напрямку структуралістського аналізу текстів та наративів.

Підкреслимо, що саме вклад семіотики є причиною зростання міждисциплінарних досліджень, які стали характерною рисою європейського наукового життя ХХ століття. У різних наукових дисциплін з'явилася можливість знаходити спільні рішення саме на базі знакових систем. Семіотика прийняла біологію та фізіологію в ареал полігуманітарного дискурсу, що призвело до створення нейросеміотики. Тож філософія культури в ході свого розвитку виявляє себе в нових методах і установках: антропологічних, етнографічних, структурно-типологічних і семіотичних. Подібно до того, як в історичному аспекті немає власного культурного простору, так немає його і у філософії культури. Вона є відкритою системою, наскрізною для усіх гуманітарних наук. Вона, як і сама культура, стоїть «на кордонах», любить не тільки диференціювати, але й інтегрувати. Але саме це ускладнює зв'язок філософії культури з філософією історії, філософією мови, філософією релігії, антропологією та герменевтикою. Це ж стосується і конкретних наук про культуру: соціології культури, історії та теорії культури. До того ж перспективи культурології як галузі міждисциплінарних досліджень

оцінюються зараз з протилежних позицій: від надання статусу гуманітарної дисципліни до заперечення таких можливостей.

Маємо припущення Е. Кассирера: якщо філософії культури вдасться аргументувати, що дух по суті є єдиним, з усім розмаїттям його проявів, вона виправдає своє існування.

Філософія культури не має вирішувати питання, як «уживаються» між собою окремі частини історичного процесу; як вони всі разом співвідносяться зі своєю єдиною базовою теоретичною основою; як основа певної культури співвідноситься з основами інших культур, хоча б суміжних, і як варто аналізувати всі шари історичного процесу в світлі цієї основи.

Позаяк філософія культури вибудовує глибинний смисловий контекст культури, вона осмислює коло фундаментальних феноменів культури, що лежать глибше від її емпіричного рівня: міфологічного, архетипного та символічного. Ці фундаментальні феномени культури дослідники інколи називають праформами. Їх можна вважати вищими модусами буття культури як знаково-символічної системи, а значить і вищими проявами духу, що визначають духовну атмосферу будь-якої епохи.

Праформи поза ареалом культури смислу не мають: саме культура їх актуалізує; саме з цих праформ починається прорив зі сфери природного в сферу культури та її вищої форми – духу; саме реалізація та актуалізація цих праформ (основ, модусів) сприяє створенню семантично найбагатших, еталонних образів дійсності, які утворюють певні прототипи, забезпечуючи розвиток культури, а не її занепад. І саме навколо цих праформ (дух, архетип, традиція, міф, символ, знак, образ тощо) гуртується власний культурологічний методологічний апарат дисципліни «Філософія культури».

Таким чином, філософія культури є наукою про основи; в такому розумінні вона прагне відшукати певну інваріантну систему цінностей людства; через дедукцію зробити їх загальною передумовою власне людського способу життя та реалізовувати. Реалізацію цих цінностей ми і називаємо культурою.

Це робота реальна і свідчить про те, що певна універсальна система культурних цінностей справді існує. Щоправда, форми її здійснення завжди залежать від історичних умов, від типу особи та специфіки державних утворень.

2.2. Філософія культури в системі гуманітарного знання

Вираз «*філософія культури*», який ввів на початку ХІХ ст. німецький публіцист Адам Мюллер, визначає область, що виявляє універсальність сутнісних основ культурного процесу, його структуру та закономірності. Традиційно основна проблематика філософії культури – це сутнісне з'ясування феномена культури, взаємодії та співставлення понять «культура» та – цивілізація, природа, суспільство. Головною проблемою філософії культури є проблема людини, яка вивчається в контексті культурного втілення. Філософія культури осмислює антропологічну проблематику крізь призму різних наук та їх еволюції - антропогенезу, історії, антропології, виявляючи через них універсальну, наскрізну лінію культурного буття людини. Однією з центральних проблем філософії культури є взаємозв'язок матеріальної та духовної культури взаємозв'язок і взаємоінтегрованість в відтворенні еволюції культурного буття. Структурними складовими філософського бачення культури є питання цінностей. – передусім моральних та естетичних. Вказане проблемне поле філософії культури ні обмежується переліченими питаннями та однозначним до них ставленням, а формує гносеологічну провокацію аж до усвідомлення базової, родової сутності людини. Філософію культури слід відрізнити від філософії історії, культурології або історії культури – адже процес культурної творчості людства у своїх ритмах не збігається з фазами історичної еволюції. Філософія культури відрізняється і від соціології культури, що розглядає культуру з погляду її функціонування в системі громадських відносин.

Суттєвим стає питання змістової відмінності між *філософією культури та культурологією*. Так, дослідники культури розділяють сфери історії та теорії культури і філософію культури. *Для культурологічного знання властивими є: об'ємність, комплексність, описовість. Ознаками філософського знання про культуру є загальність, універсальність, абстрактність, інтегрованість.* Філософія культури та культурологія позиціонують себе щодо культури, наприклад, як мистецтвознавство та естетика до мистецтва; або етика та педагогіка до моралі та моральності .

Якщо культурологія безпосередньо пов'язана з емпіричним матеріалом, пам'ятками культури різних епох, то філософія культури формує свій простір на теоретичних досягненнях різних сфер знання про культуру. Вивчаючи їх, вона вибудовує своє специфічне предметне поле. Однак питання про розмежування проблемного поля філософії культури та культурології є полемічним, досі не вирішеним до кінця.

Філософія культури як метатеорія. Теоретичний рівень дослідження з його системністю та умоглядністю не завжди задовольняє філософію культури. Вона все більше набуває статусу метатеорії з формуванням «наскрізних» метаконструкцій, які охоплюють закономірності виникнення та функціонування самих теорій. Критика всередині філософських напрямків, здійснювана методом аналізу, показала шлях до вивчення культури як різнопланового середовища; воно формує різні теорії, розкриваючи таким чином їх метатеоретичний потенціал. Тож раціональне дослідження культури може послідовно проходити три рівні: *емпіричний, теоретичний та метатеоретичний.* На емпіричному рівні вивчають різні історичні дисципліни, які з'ясовують характер розвитку конкретних культур та цивілізацій. На теоретичному рівні іде осмислення емпіричного матеріалу та його синтез у вигляді теорій та концептів та закономірностей. На метатеоретичному рівні маємо

результат раціонального дослідження культури - іде пояснення виникнення та специфіки існування різних культурологічних концептів через всезагальні закономірності.

Таким чином, вивчення культури (для розуміння самої культури) не вичерпується конкретним відкриттям: воно є важливим для з'ясування сутності багатьох аспектів життя суспільства. Тому, якщо ми хочемо зрозуміти сутність культурного буття в цілому, його спрямованість та перспективи, то ми не маємо відмовлятися від метатеоретичного рівня дослідження культури. У більшості випадків саме через культурну спільність те чи інша соціальна група стає цілісністю, а розрізнений натовп людей перетворюється на єдність з упорядкованою структурою саме через віднаходження культурної спільності. Вивчення природи, людини, товариства, всесвіту як цілісності, поєднуючи різноманітні аспекти їх інтеграції, - одне з завдань філософії, яке на метатеоретичному рівні реалізує філософія культури.

2.3. Особливості предмету «Філософія культури»

Філософія культури унікальна: вона має специфічний предмет вивчення - феномен культури; методологічний аспект вивчення предмета; амбівалентність метатеоретичного та суб'єктивно-екзистенційного. Саме ця амбівалентність породжує специфічну особливість філософії культури у вигляді подвійності історичної суб'єктивності та природної об'єктивності, множинності та трансцендентної цілісності, і все це відбувається у постійній динаміці та взаємовизначенні.

Позаяк феноменом культури є граничність людського, філософський погляд на культуру збігається з фундаментальними сферами буття й екзистенції. Проте спроби систематизації чи

узагальнення культури часто приводять до простого схематизму культурних типів, значень, смислів, мисленневих конструкцій, а це відволікає від виокремлення суттєвого та визначального в культурі. Сама культура є феноменом, який постійно розвивається, тому вона не має однозначного визначення. Зрештою, і філософія культури постає як постійно незакінчений проект, спрямований у вічність. Так, філософія культури постійно наштовхується на головне граничне питання - **як взаємопов'язані між собою** буття і культура?

Граничне позиціонує себе парадоксальним способом. Щоб охопити думкою культуру як Єдине, треба вийти з неї, що практично неможливо, адже теоретична свідомість існує в полі культурних символів. Це і є парадоксальність предмета філософії культури, але це не глухий кут. Так проявляється її специфіка, унікальність та націленість на філософську методологію - як аутентичну, максимально наближену до усвідомлення феномена культури в її буттєвій природі. Саме тому питання співвідношення буття й культури є проблемним полем філософії культури. Спираючись на онтологічні виміри амбівалентності буття, цю категорію можна уявити так: буття існує (воно є), воно граничне у своїй самодостатності; жодні об'єктивовані характеристики буття не можуть заперечувати його наявності у вигляді Єдиного.

Буття як суще це є межа життєвого світу та всіх подій, що визначають простір екзистенційної межі. Культура розгортається на межі буття та небуття, там, де еволюція переходить в історію.

Спільним для буття і культури є прагнення виявити себе, персоніфікувати. Саме ця ознака є підставою для універсальності творчості, а саме творчість є онтологічним модусом реалізації як буття, так і культури. Відмітимо, що концепція культури як творчості була детально розроблена в персоналістських напрацюваннях вітчизняної філософії, з характерним для неї етико-релігійним відтінком. Однак

навіть введення творчості як вершини діяльнісного підходу не в змозі виділити специфіку культури із загального масиву соціальної історії. Очевидно, що людська діяльність у своїй історичній безперервності і культура як універсум людського є взаємопроникними. Проте теза про породження культури діяльністю може трактуватися як первинність матеріального та вторинність духовного, а це вже суперечить онтологічному виміру культури. Для філософії культури пріоритетнішим є положення про походження історії з еволюції, тобто виокремлення людського буття з бескінечності світобудови завдяки її внутрішній духовній сутності, потенціалу духу, що сприяє розгортанню неосяжної множинності. Крім цього, культура, поєднавшись з буттям, додала йому якісно іншої сутності: трансценденцію та дух, есхатологічний вимір та феномен часу – все те, що, не маючи субстанційних ознак, є фундаментально закладеним в реальність. В руслі даного виміру можна стверджувати, що традиційний поділ на матеріальну та духовну культуру де що в т р а ч а є с е н с , позаяк предмет філософії культури підіймається до метафізичного родового виміру. Феномен культури постає суттю людського буття, а значить він нерозривно пов'язаний і з таємницею виникнення людства, і з наскрізним питанням про смисл – адже з нього починається і філософія.

Робимо проміжний висновок: *специфіку предмета філософії культури* складають - амбівалентність; взаємодоповнюваність буття та культури; метатеоретичність; культурні універсалії як типові прояви життя в усіх відомих суспільствах; смислопокладання.

Уточнимо питання про специфіку поняття «Філософія культури» та її місце серед гуманітарних дисциплін.

Філософія культури – у широкому аспекті «це загальна метатеорія культури, що стосується її сутності і природи, її глибинних змістів, родових ознак і видових проявів та вивчає феномен культури з

позиції осмислення класифікації видів, форм і напрямів, а також проблем, пов'язаних із духовним здійсненням проекту людини. **Філософія культури** – це система метафізичних тверджень про сутність, генезис і найзагальніші закони культури, які прямо не спираються на емпіричні факти». (Шабанова, 13). У більш вузькому аспекті філософія культури є частиною культури і має такі особливості:

- вона здійснює самоусвідомлення свого предмету;
- це самоусвідомлення проходить на базі не побутового, а раціонально-теоретичного мислення;
- у філософії культури осмислюються не окремі прояви культури, а всезагально, як цілісність;
- філософія прагне усвідомити сенс та призначення культури як тотальності;
- філософія культури переводить культуру з сфер суспільного життя в об'єкт вивчення;
- акцентує увагу на необхідності вивчення культури разом з умовами її існування.

2.4. Питання для самоперевірки знань:

1. Яким є місце філософії культури у системі знань про культуру?
2. Відмінність між культурологією та філософією культури.
3. Що таке метатеоретичний рівень філософії культури?
4. Охарактеризуйте вираз: «перетин еволюції та історії як граничне поле філософії культури».
5. Що таке філософія культури?
6. У чому полягає амбівалентність філософії культури?

3. ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ОСМИСЛЕННІ

3.1. Формування та розвиток філософії культури: від античності до середини ХХ ст.

Уперше питання про сутність культури порушили давньогрецькі філософи, виокремивши сферу моральності – адже терміну «культура» ще не було.

Поняття «культура» почало формуватись у Стародавньому Римі від латинського дієслова «*colo*» як протиставлення поняттю «*натура*» (природа). Воно означало «оброблене», «вироблене», «штучне», замість «природного», «дикого». З часом ареал охоплення дійсності поняттям «культура» став розширюватися, в нього почали входити явища, події, загальними особливостями яких було «людське» (а небожественне) походження. Тож і людина потрапляла до сфери культури, і до «моральності», яка була синонімом культури, додалося «виховання» та «освіта».

Цікавим був «вихід» на культуру у стародавніх греків. Увага до *physis* або до *potos* була споглядальним знанням або теорією, якій присвячували себе люди, яким не доводилося виконувати діяльність, необхідну для матеріального життя, тобто чорну роботу. Теорія, знання, наука були дозвіллям (*scholé*), а не працею, і складали важливий стрижень у вихованні громадянина, що греки називали *paideia*. З моменту зародження західної культури в греко-римському світі культуру зазвичай вивчали на трьох рівнях. Перший рівень – технічний (у філософській термінології рівень *poiesis*), який варіюється від будівництва будинків до ширшого розмаїття інструментів з дерева, каменю, кісток, металу тощо. Другий рівень – це порядок організації та артикуляції функцій (у філософській термінології, рівень *праксису*), який

охоплює велику різноманітність політичних організацій, звичаїв і моральних правил. Третій рівень – це ряд слів та ідей (у філософській термінології — рівень теорії), який охоплює велику різноманітність релігійних і філософських історій про походження космосу, людства та світу.

Але моральність в античному світі залишилася в центрі уваги: культура як форма виокремлення з природи набуває значення моральної запрограмованості людини. А позаяк різновиди та прояви культури набули вигляду поліваріантності у різних народів, культура стала об'єктом філософських досліджень.

Специфіка християнської духовності Середніх віків сприяла перетворенню філософії культури на теологію культури. Формується протилежність культури і Бога. Найвищим суддею оцінки культури стає Бог.

В епоху Ренесансу в ареал культури входить освіченість. Для позначення гуманістичної освіченості, тобто «старанного вивчення всього, що становить цілісність людського духу» вводять поняття «виховання».

У гуманістів виховання й освіта людини означали формування всебічно освіченої, вихованої особистості, яка творчо впливає на розвиток наук і мистецтва, сприяє зміцненню держави.

У Новий час відроджується антична версія філософії культури. Те, що колись стверджували античні кініки, тепер проголошують французькі філософи-просвітителі Жан-Жак Руссо, Вольтер, Шарль Луї де Монтеск'є.

Розвиток філософії культури на початку ХХ століття найбільш інтенсивно відбувалося у межах західної культури, оскільки саме там тривали «кризові явища». Формуються різні напрями та школи у філософії культури. Домінуючою темою філософії культури є криза та розуміння її корінних причин, що розглядаються з погляду моралі, релігії, мистецтва, науки та техніки. Глибоке проникнення філософської думки у сутність та специфіку

культурного життя зумовлює пошук нової методології. Криза змінила перспективу бачення культури. Нові відкриття у гуманітарних науках, що досліджують різні явища культури, дозволяють подолати традиційні маркери європоцентризму, панлогізму та «лінійного» історизму в інтерпретації культури. Крім того, зріс інтерес до нерелексивних факторів культурного життя, зміцнилися позиції ірраціоналізму та суб'єктивізму у концепціях культури. Зміцнилися позиції постмодернізму, що є основою культурної творчості.

У німецькій класичній філософії культура постає як гілка духовної свободи, як виключно те, що служить людям і має гуманістичний характер (І. Кант). Істинна культура не існує поза гуманізмом та духовністю. Цивілізація, взята без духовного виміру, є загрозою технічного самознищення людства.

З початку ХХ ст. інтенсивний розвиток філософії культури спостерігався в країнах Заходу. Формуються різні напрями та школи. Домінуючою темою філософії культури стають кризові явища та їх осмислення в аспекті моралі, релігії, мистецтва, науки та техніки. Спостерігаємо глибоке взаємопроникнення філософської думки та культурного життя, а це зумовлює пошуки нової методології.

Проблеми у суспільстві змінили і підходи до аналізу культури. Нові відкриття в гуманітарних науках, що досліджують різні феномени культури, спричинили потребу в модернізації традиційних маркерів європоцентризму, панлогізму, «лінійного» історизму в трактовці культури або навіть у їх подоланні. Також зросла зацікавленість позицією ірраціоналізму та суб'єктивізму в концепціях культури. Зміцнилися позиції постмодернізму, який в подальшому став основою культурної творчості.

3.2. Культура доби Постмодерну

Постмодернізм виступає з критикою модерного мислення, протиставляючи універсалізованим ідеям Доби модерну - консерватизму,

раціоналізму та універсальності людської історії – плюралістичну культуру як суму неспівмірних та самодостатніх етнічних субкультур, сформованих за принципом «деконструкції» французького філософа Ж. Дерріди.

Зрозумілим є питання - чи не буде тотальна деконструкція духовного життя суспільства загибеллю культури традиційної або ж її трагічним переродженням?

Позаяк традиційна культура, яка ґрунтується на принципах раціоналізму, практично є синонімом великої культури, в середовищі дослідників виростає тривога за її долю в майбутньому. Припускають, що ХХ ст. було останнім сторіччям великої культури й, водночас, першим сторіччям перехідного періоду до культури бездуховної – позаяк з основи духовності вилучають раціоналізм, у центрі стає - порожнеча.

Але, думається, в такому аналізі бачиться надмірна абсолютизація. Адже повноцінна традиційна культура не є «вічною», закостенілою основою, вона завжди починається з "вертикалі" – архетипу, який охоплюється інтуїтивно й поза нашаруваннями часу, позаяк відноситься до вічності, а не до минулого. Така позиція не потребує консерватизму, традиційності. Але маємо застрегти, що інколи, при настанні кризових явищ усвідомлення «вічності» традиції піддається сумніву, в пошуках виходу консерватори реставрують щось зовсім архаїчне і виникають різні підробки під традицію. Водночас традиція виступає і духовним стрижнем радикального оновлення. Лише новизна в ній має не часовий, а онтологічний характер і є маркером абсолютної досконалості, а не поступової.

Проміжний висновок: в епоху постмодерну традиція не "вмирає", відмирають лише її старі, тимчасові форми. Саме вони піддаються тотальній деконструкції.

Тут важливо з'ясувати, що означає поняття «постмодерн», «постмодернізм». Існує занадто багато різних визначень, тому давайте подивимося, з чим це слово зазвичай асоціюється в духовній культурі. Ми побачимо принаймні два, які лише трохи перетинаються – певна дистанція

зберігається. Перший, «елітарний», — це філософські постструктуралістські дослідження, втілені М. Фуко, Ж. Дельозом, Ж. Дерріда; вони відомі своєю семіотичною спрямованістю та інтелектуальними прийомами (скорше, вивертами), характеризуються специфічною зміною ставлення до готових наративів, скептицизмом до новизни та здатністю – доволіно – перетворювати один символ в інший. Другий фоновий варіант – масова культура, з її повним розсосередженням всіх «високих ідеалів», боротьбою з принципом ієрархії, схожістю із поверхневою калейдоскопічністю та образністю сучасних ЗМІ.

Найбільш очевидним тлумаченням постмодернізму є етимологічне. З цієї точки зору постмодернізм – це не просто черговий «художній стиль», а загальна назва цілком нової епохи, що йде за епохою модерну, після «модерну» в його кризовому аспекті. Таким чином, це «концепція пошуку», яка структурує проблему та має на меті проаналізувати те, що відрізняє наш час від сучасності. Сама ця назва, визначена не чимось конкретним, а лише цим «після», таїть у собі безодню невизначеності. Тому постмодернізм може стати початком нового вияву традиції, звільненої від обмежень Доби модерну.

Термін «постмодернізм» виник в епоху Першої світової війни. А. Тойнбі використовував його для ідентифікації сучасної епохи (а саме радикального соціокультурного колапсу) в західноєвропейській культурі, яка, на його думку, почалася ще до війни. Можна навіть говорити про кардинальну зміну парадигми – мається на увазі, передусім, заміна характерного для сучасності європоцентризму глобальним поліцентризмом постмодернізму. Також вперше з'являється можливість самознищення всього людства. При цьому, що найбільше вразило вчених, способи задіяння раціоналістичних підходів (базових засад модерну) до вирішення нової проблеми показали чи не повне вичерпання своїх можливостей. Спостерігається знецінення класифікаційних раціональних схем і вільна, ірраціональна, десь творча гра з тим, що модерністська свідомість бачила як свій «сенс».

Насправді постмодерн діє по лінії необхідності, позаяк він, стираючи свої старі та дещо штучні класифікації епохи модерну, формує таким способом

можливості для нового відкриття онтології. Адже постмодерн – це не якась однозначне, «стовідсоткове» "майбутнє" щодо епохи модерну, те, чого раніше не було зовсім, а зупинка культури, її "перекидання" всередині самої себе. У ситуації "кінця історії" всі стилі, жанри, ідеї (у тому числі ідея раціоналізму) тощо існують синхронно, й тому постмодерн розгортається як культура сьогодення. Це, звичайно, спричинює "усезмішання", зате рятує від постійного підпорядкування якимось застарілим із модерністських штампів чи табу. Тобто проводиться думка, що усі окремі елементи культури синхронно існують в рамках загальності, тому постмодерн не може тотально зітерти межі між філософією, літературою, релігією, наукою та політикою; просто будується така соціокультурна спільність, в лоні якої всі елементи повсякденного життя та мислення знайдуть своє місце як у певному органічному (динамічному) цілому. Тому тривога за долю раціональності, традиційності в культурі можуть свідчити лише про те, що досі немає чіткого розуміння специфіки загальності в умовах сьогодення.

Як стильова течія духовної культури сьогодення постмодерн пронизує усі сфери суспільства.

Тому, якщо погодитися з Р. Рорті, який вимагає від філософів бути лише чесними посередниками між поколіннями, між сферами культури, між традиціями, то необхідно прийняти і плюралізм думок, і естетичні почуття, і раніше несумісні знакові системи, які зараз визнані постмодернізмом. Зрештою, якщо культура сама проголошує свою ситуацію як занепад, вона не уникне кризи ідентичності. А раціональний пошук культурної ідентичності потребує орієнтації на універсальні ідеї. У цьому аспекті постмодерн має включати як раціональні, так і ірраціональні ідеї, і це стосується безпосередньо традиції. Думаємо, що традиції закладають у плинний, розмаїтий за зовнішніми проявами історико-культурний ґрунт свою розумну сутність завдяки наявності в них певного етико-емоційного осередку.

Таким чином, поява культури постмодерну є закономірністю неминучої зміни культурних парадигм. В такому аспекті сам постмодернізм потрібно

розглядати як перехідний етап до іншого, більш високого типу культури. Ми достеменно не знаємо, які концепти будуть його основою, проте гадаємо, що раціональність, набуваючи гуманістичного виміру, збереже свої позиції.

В освітянській галузі безперечною є орієнтація на людину, людиновимірність, гуманізм. Це має бути стратегічним напрямом її трансформації. Варто продумати способи оптимального включення філософсько-теологічної просвіти. При цьому гуманізм, який дає людині усвідомлення природної свободи, гідності, осмислення власних потенцій у самостворенні, має базуватися на раціональності.

Призначенням освіти є не лише відкриття нових наукових горизонтів, а й узагальнення культурного досвіду людства та можливості його оптимізації у майбутньому. Вчені мають формулювати прийнятні варіанти та альтернативи подальшого розвитку суспільства, створюючи тим самим умови морального вибору, оптимізації індивідуального способу суспільного буття, освоєння світу в тих формах, котрі найповніше відповідають новим ідеям, світоглядним ідеалам.

Схоже, що постмодернізм є не лише тимчасовим, а й перехідним періодом розвитку суспільства. Адже майбутнє має бути прогнозованим, щоб запобігти новим кризовим явищам і не діяти наосліп. Завданням освіти є – розвиватися на випередження, вишукуючи в дійсному реально можливе. Тільки тоді через освіту людство прийде до культури більш високої якості, де дійсно, як сказав грецький філософ Протагор, “людина є мірилом усіх речей”.

3.3. Філософське бачення взаємозв’язку релігії та культури

Практично усі філософсько-релігійні концепції культури констатують нерозривний зв’язок філософії, культури та релігії. Проте обґрунтування цього положення у концепціях філософів знаходить різну аргументацію. Розглянемо детальніше.

Взаємозв'язок релігії та культури є безперечним, адже релігія є частиною культури, її елементом, її складовою. Хіба що культура в цілому є сукупністю досягнень в матеріальному та духовному аспектах, а релігія акцентує увагу на духовному. Проте і це положення є спірним – адже релігія також наповнює культуру матеріальним, наприклад, релігійні святині, такі як ікони, церкви, собори одночасно є й пам'ятками культури різних країн.

В цілому до сфери духовної культури можна віднести мораль, освіту, науку, філософію, мистецтво – та релігію. Те, яким чином людина впливає на свій внутрішній світ і світ навколо, щоб задовольнити свої духовні потреби, — це і є духовна культура.

Специфікою релігії (на відміну інших форм духовної культури) є пріоритетність ідеї створення світу надприродним способом, тобто Богом. В рамках цієї ідеї релігія формує, 1) зміст базових понять - життя та смерті, профанного та сакрального, добра та зла; 2) ряд основоположних установок - критерії «належної» та «неналежної» поведінки; 3) вищі ціннісні орієнтири у духовному та матеріальному житті; 4) світогляд людини; 5) сенс її життя. Ми бачимо, що через дані позиції релігія виконує і культурологічну роль – адже вона задає спектр універсальних культурних понять, оформляє структуру духовного співтовариства. Варто відмітити, що релігія здійснює свої функції та свою культурологічну роль за допомогою певного фінансування.

Приблизно з початку ХХ століття в рамках кризи культури спостерігається і криза релігійності. Пояснимо через приклад: праці «Кінець Нового часу» осмислює кризу культури в ХХ ст. з позиції християнства. Він вважає, що європейська гуманістична культура, коріння якої сягає доби Відродження, вичерпала свої можливості. Причину він вбачає у втраті християнської релігійності, позаяк лише вона одна може гарантувати людині звичні з культурної традиції Нового часу цінності. Гвардіні вважає помилкою філософів Нового часу те, що, з одного боку, вони відкидали властиву Середньовіччю картину світу і облаштування життя, заснованого на Божественному

одкровенні, а з іншого – абсолютизували те, що дало людині і культурі християнство. Практично вони спровокували усунення релігійного елемента з людського життя, а формування секуляризації призвели до того, що безліч культур, які спиралися до цього на релігійне почуття, віру в Бога, залишилися без цього рятівного світоглядного стрижня. Ця ситуація і є причиною кризи традиційної європейської культури. Так вважає Романо Гвардіні.

3.4. Питання для самоперевірки знання

1. З чим ототожнюють культуру античні філософи?
2. Коли виникли перші філософські погляди на культуру?
3. У чому полягає своєрідність взаємозв'язку культури та філософії в Середньовіччі?
4. Що змінили філософи Нового часу в концепцію культури?
4. Особливості бачення культури І. Кантом.
5. Визначте філософський аспект філософії культури ХХ століття.
6. Чи згодні ви з філософсько-релігійною концепцією культури Романо Гвардіні?

4. ПРЕЗЕНТАЦІЯ КУЛЬТУРИ ЯК ОБ'ЄКТА ЦІЛІСНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

4.1. Походження та соціальна сутність поняття «культура»

Концепт "культура" є фундаментальним поняттям в сучасних гуманітарних науках. Слово культура в філософії та соціальних має багато значень та смислових забарвлень. Одним із перших, хто навів визначення культури був видатний англійський етнограф Едвард Тайлор (1832-1917) А уже сучасні гуманітарні науки нараховують понад більше 700 дефініцій. Багатофункціональність культури пояснюється глибиною та розмаїттям людського буття, яке є простором відтворення культури а разом й поясненням широкого спектра її визначень.

Слово «культура» має велику історію, походить від латинського *cultura* і перекладається з латині як «догляд», «обробка» землі. Утім поняття «культура» має настільки широкий спектр тлумачень, що, не дивлячись на те, що його походження пов'язане зі землеробством, його зміст утримує у собі потенціал всього історичного розвитку суспільства та сучасних постмодерністських уявлень.

В латиномовній літературі античності, що створювалася на кілька століть пізніше від класичних еллінських творів, слово «культура» застосовується як синонім грецького *paideia*, що з латині означає соціальне виховання, традиції тощо.

Змінювалося уявлення про *етос*, але незмінною залишалася схильність до людини моральної, вихованої на загальнолюдських чеснотах доброчинності, яка посідає чільне місце в природному середовищі. З античних часів відзначалися чисельні відмінності між людьми та їх спроможність до виховання. Саме вихованню

присвячувалися фундаментальні соціально та політико орієнтовані твори піфагорійців Ксенофонта, Платона, стоїків тощо, які є видатними зразками античної культури. З розвитком суспільства відбувалися і трансформації у культурі, людина творила культуру, а культура людину. Спосіб буття людини істотно змінився порівняно із його первісним станом та природним існуванням. Мова, міф, мистецтво, релігія – складники світогляду людини, що створювали соціальну форму її буття – призму, через яку людина сприймала наявну реальність. Інтелектуальний розвиток людини, набутий досвід взаємодії із природним середовищем змінювали й уявлення про культуру як виховання. Взаємодія із природним середовищем як чинник формування людини культурної відображені у творчості давньоримського філософа Цицерона (106–43 рр. до н. е.). Поняття «культура» використовував, говорячи про формування людської душі, й Вергілій (70–19 рр. до н. е.). Він в «Енеїді» словом культура позначає освоєння світу як головну справу людей, сенс та основу їхнього буття. Пізніше уже Ф. Бекон зазначав, що культура виникає із стосунків людини та природи.

Із множини визначень культури нам імпонує своєю лаконічністю наступне: культура – це і діяльність людини, і її вираження, і її результат. Культура становить систему матеріальних та духовних цінностей визначає рівень розвитку суспільства. В соціальному аспекті культура є квінтесенцією усієї історії розвитку людства, забезпечує безперервність процесу історичного розвитку

Взаємодіючи з природою, людина створює так звану штучну або вторинну природу, завдяки якій спочатку пристосовується до першої природи, потім – до світу, далі – до інших людей і, нарешті, – до самої себе. Створивши культуру як систему своєрідних штучних засобів для життя у світі, у суспільстві, людина вміщує її між собою і природою, між собою і світом. Із взаємодії люди та природи

формується матеріальна культура та її відображення в формі суспільної свідомості. Взаємодія людини та природи визначає сферу матеріального виробництва, а зрештою і інші форми ідеального як то: наука, мистецтво. Культура, що проявляється у створенні фізичних, інструментальних, соціальних, психологічних засобів пристосування людини, показує, як людина опредмечує себе, власні сили, розкриває свої людські якості, взаємодіючи зі світом. Культурні надбання є відображенням ціннісної системи епохи та разом створюючи цінності вдосконалює буття людини, сприяє розкриттю людської сутності.

Проводячи аналіз культури як системи для формування людського духу, можна визначити основні її форми, де і через які виконується становлення і розвиток духу людини: гра, мова, міф та інші.

Тож, визначення «культура» не є однозначним. У філософській літературі не є випадковим існування безлічі різноманітних формулювань, кожне з яких виокремлює певні аспекти цього багатогранного явища. Наведемо приклади деяких з них. Культура це:

- технічні процеси, успадковані винаходи, речі, та ідеї, зазвичай і цінності (Малиновський Б.);
- лінгвістика, вірування, естетичні уподобання, знання, та професіоналізм та різні звичаї (Радкліфф-Браун А.);
- загальні та звичні способи мислення (К. Г. Юнг);
- устатковані вірування, цінності і стандарти поведінки, що будують соціальний зв'язок і надають можливість узагальнити інтерпретацію життєвого досвіду (Беккет Б.);
- якість методу існування. «Час – це є ми, то які є ми – такий є і час» (Августин).

4.2. Характерні ознаки культури

У загальнюючи різноманітні визначення поняття культури, доречно виділити три його головні аспекти:

- культура – форма вільної самореалізації особистості, сфера творчості. Цей аспект підтримує момент, що культура є відображенням сфер суспільного життя, де найбільш повноцінно реалізується людський креативний потенціал. Це передусім етика та етикет, а також мистецтво, наука та освіта. Проте певні сфери виробництва також наділені творчістю, де людина має можливість бути не лише виконавцем, але й реалізовувати особисті ідеї;

- культура – це є ціннісне відношення до дійсності. Згідно цього аспекту, в ній завжди присутнє визначення безумовної цінності та найвищого призначення, сенсу існування людини. Із ціннісним підходом корелюється поняття ідеалу – морального, естетичного. Культура як розуміння цінностей не обмежується сферою життя людини або суспільства, а охоплює всі сфери, надаючи їм певний ціннісний та світоглядний напрямок;

- культура – це штучний світ, позаяк він сформований думкою чи руками людини, цим він відрізняється від природи. Цей момент наголошує на протиставленні культури та природи; він вказує, що людське та суспільне буття суттєво відрізняються від природного існування, показуючи особливий світ, який пронизаний духовністю;

У першому пункті ми бачимо, що культура – це є певна складова людського життя, де найбільш повно розкриваються та реалізуються креативний, творчий потенціал людини. Передусім маються на увазі це є мистецтво, наука, також освіта. До того ж, сюди також входять і сфери матеріального виробництва, або, як приклад,

торгівля; позаяк вони можуть також мати певний творчий аспект, але, щоправда, за певної умови, коли людина отримує можливість бути не лише робітником, а й втілювати власні ідеї.

Другий пункт свідчить, що в культурі завжди присутнє те, що є святим, що є цінністю завжди. Із ціннісним відношенням дуже пов'язане сприйняття ідеалу, насамперед морального чи естетичного. При цьому культура як розуміння цінності та ідеалу не обмежена певною сферою існування суспільства і людини; вона також охоплює всі сфери, надаючи їм певну ціннісно-світоглядну спрямованість і одухотворяючи їх.

Третій пункт, який звертає увагу на протиставлення «культури та природи», доводить, що існування людини та суспільства кардинально відрізняється від існування природи та формує особливий світ, де духовний бік є пріоритетним.

Кажучи про культуру як про одну із форм буття, в якій людина самореалізується як особистість, варто відзначити ті майже необмежені можливості, які вона надає для духовного розвитку, творчого втілення у життя ідей, мрій тощо. Як суспільне явище культура не є по відношенню до людини зовнішнім чинником впливу. Основне призначення культури полягає у забезпеченні цивілізованого буття, суспільного співіснування та самоусвідомлення.

В декотрих джерелах культуру небезпідставно визначають як другу або штучну природу, яка виникла як перетворена первинна природа. Людина на може існувати не взаємодіючи із природою, перетворюючи її і таким чином створювати собі умови життєзабезпечення. Тож природа є одночасно і соціальний і природний феномен. Бодай тому, що людству як елементу природи в широкому її розумінні притаманна властивість цілепокладання. Природа – це середовище, на якому зростає культура як соціальний

феномен. Користуючись природними ресурсами, людина самореалізується як культурна істота. Людина з природи створює речі відповідно власного уявлення та цілі. Проте в такому разі надмірна перетворююча діяльність становить загрозу для природи. Оволодіваючи новими видами енергії, людина посилює техногенний вплив на природу, створюючи штучну природу. На певному етапі, коли перетворена природа перевищує можливості природного самовідтворення, настає загроза екологічної кризи. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що людина своєю діяльністю веде до самознищення; людина стає ворожою по відношенню до природи, а разом і до самої себе, знищуючи середовище свого існування та джерело життєзабезпечення.

Численні способи класифікації культур за змістом, формами, соціальним призначенням мають спільну, універсальну основу, яка ґрунтується на фундаментальних засадах буття людства.

Однією із таких основ є соціальна пам'ять яка мислиться не як біологічний феномен людини, а як родова ознака людства, як ландшафт індивідуального способу суспільного буття, яке не підвладне історії.

В онтологічному сенсі пам'ять становить одну із важливих ознак людської природи. Крізь призму природної пам'яті людство спостерігає історичний прогрес, свій розвиток як культурної істоти.

Із усієї багатофункціональності соціальної пам'яті варто виокремити її оціночне «бачення» свого призначення у цьому світі. Втрата такої пам'яті спричиняє втрату реального бачення свого місця у цивілізованому світі та перспектив розвитку. Категорії етики, моралі треба шанувати аби не опинитися в пазурах жорстокості чи втрати поваги через «уроки історії». Соціальна пам'ять позв'язує в єдиний процес культурного розвитку доцільності подолання недосконалого та створює основу для мотивації досконалості.

Пам'ять виправдовує ієрархічність побудови культурних надбань від в русі від простого до складного, більш досконалого. Вона систематизує всі надбання культури в цілісне творення буття людини, те що становить сенс життя.

Культура визначає пам'ять людського роду, в якому завжди є туга за домом, батьківщиною, чимось справжнім, істинним, згадки про піднесене, добре, родинне. Тим самим культура утримує в собі амбівалентність минулого та майбутнього, яке існує в пам'яті та мріях. Ще Августин історичний час визначав як вічне здійснення культури. «Теперішнє-минуле, теперішнє-теперішнє й теперішнє-майбутнє» – так уявляв Августин плин часу, в якому пам'ять, як і мрія, мають здійснитися в теперішньому. Тобто ми маємо специфічне «стягування часу» як реалізацію культури, яка водночас утримує визначальний сенс своєї «праматері» - природи, яка рухається до свого оновлення, хоча культура ніколи не мала реальність у безумовному, однозначному сенсі; інобуттям історії є багатовимірна дійсність, яка, по суті, не збігається із власне історією, так само як буття окремої людини не співпадає з існуванням соціального суб'єкта.

Ще одне підґрунтя культури – ареал рефлексії, як правило ірраціональної як безпосереднього відображення світу на чуттєвому рівні, на рівні інтуїції тощо. Культура в оформленні родової пам'яті несе в собі унікальні смислові уявлення людини про світ незалежно від раціонального осмислення. Осмислити унікальність культур можна не завдяки залишкам раціональної організації епохи, а через її асоціативний контент, який представляє через значний спектр екзистенційних смислів носіїв тієї певної культури. Мистецтво презентує необмежені прояви культури та можливість не тільки знати її, але і отримати інформацію про унікальне, яке збагатило культурний контент та додало раціональному смислу буття культури значення

людяності, яка прагне духовної досконалості та без попередніх умов. В такому разі історичне буття становить плин необмежених можливостей розгортання культур, наповнених національною духовністю, ціннісними особливостями. В зазначеному розгортанні культури смисл як основна ознака культурного творення не обмежується цілепокладанням, в раціональності якого завжди криється небезпека прагматизму та починає грати багатобарвною палітрою світовідчуття.

Іншою основою культури є імпліцитна можливість трансцендування уже зреалізованого, визначеного, трансцендування особи в її прагненні досконалості, як родова характеристика людини. Значною мірою ця основа культури проявляється через вічну трансценденцію світу речей, через смислоціннісний аспект загального зв'язку речей. І знову смисл відіграє вирішальну роль в підставах культури, зокрема модусу сприйняття.

У рамках заявленої тези проявляється базовий зв'язок культури та мови. Мова накопичує смислові цінності і рафінує в культурі їх сутність. Іншими словами, будь-яке слово як номінація речі є універсалія, що відбивається у свідомості ідеалом родового начала речей. Кожне граматичне утворення є реліктом, у надрах якого, поза сумнівами, зберігаються сліди утворення «словесних порід», коли родовий Логос (концептуальна картина) знайшов реалізацію у бутті мовної картини. Культура становить простір, на якому розгортається логос метамови, який єднає незалежні мовні сутності в цілісне смислоутворення.

У культурі річ трансцендує у слово, позаяк здійснюється символічне інобуття. Культура як символічна реальність має давню історію. Культура виявляє смисли цих речей; а символ є посередником речі у сфері свідомості і духовної рефлексії. Відтак, слово, як смислова універсалія, одночасно постає символом. Проте взаємозв'язок символу та сенсу культури залишається незрозумілим:

а) символ, і сенс виявляють зіставлення співвідношення між річчю та її ідеальним виявом;

б) порівняння це не статичне, а динамічне, процесуальне. Його постійне розгортання має безкінечний потенціал змін. Цьому сприяє специфіка об'єктів культури, передусім, речей. Об'єктивне існування речі «злите» зі спрямованим на реї потоком свідомості. Таким чином, «ієрогліфічне» трактування символу є достатньо обмеженим – настільки, що звужує реальність до рівня скам'янілого знака;

в) як сенс, так і символ мають не онтологічне, а скорше ціннісне «зabarвлення»: вони демонструють нескінченне ставлення, яке фіксується в протилежності конкретної речі та її універсальної функції.

Культура ніколи не перериває процес саморефлексії і перетворює одновекторність історичного плину в топологію «поза буттям», долає метафізичне протиставлення людини і речі, тобто переводить річ в екзистенційну площину. Таким чином, в культурі трансцендентність матеріального світу є похідною від осмисленості речі до її символу. Річ, трансцендуючись в слово, стає семантичною універсальністю мови, а звідти повертається до людини, поєднуючись із собою в просторі людської екзистенційності, тобто вже являючись символом. Зазначена діалектика символу та значення, яка представляє мову як «місце зустрічі» трансцендентної речі та екзистенційної особи, є четвертою базовою основою культури.

4.3. Типологія культури та її різновиди

Певна «строкатість» феномена культури, властиве їй розмаїття проявів, можливість виконувати різні функції, а також взаємодіяти з різними компонентами природи та суспільства породжують декілька видів класифікації культури. Типологія – науковий метод, який дає змогу систематизувати об'єкти культури за спільністю їх ознак. При такому підході типологія культури дає

можливість впорядковувати та класифікувати різні групи об'єктів культури для більш повного їх дослідження, зіставлення та опису.

У сучасному дослідницькому середовищі визначилися два провідних методологічних способи типології культури. **Перший** з них можна назвати «часовим», позаяк культура тут розглядається в процесі, в історичному розвитку і дає різні варіанти історичної типології. **Другий** спосіб виділяє загальне в культурі через посередництво просторового розміщення культурних центрів та їх взаємодію один з одним.

Історичні типології культури. В основі типологій цієї групи лежить виділення відповідних історичних періодів та епох світової історії, в межах яких виникали та функціонували різні конкретно-історичні типи культури. Наразі виділяють декілька підходів відповідно до історичної типології культури: етнографічна класифікація; економіко-культурна класифікація; класифікація за матеріалами та технологіями. Стисло:

-Етнографічна класифікація:

Етнографічна типологізація сформована на засадах відмінностей вікових груп людства, створена на основі новітніх наукових даних. Сучасна наука датує початок процесу антропогенезу (а з ним соціогенезу та культурогенезу) 2,5–1,7 млн. років тому, а його завершення – близько 35 тис. років тому. Епоха сформованої людини має два основні періоди - архаїчний (первісний) і цивілізаційний, між ними - перехідний етап неолітичної (аграрної) революції, що відбувся 6-7 тис. років тому і означав зміну родового укладу на нові соціальні структури - сім'я, держава, церква та ін.

Період цивілізованого існування охоплює порівняно короткий проміжок часу - близько 5-6 тисяч років тому, і має кілька принципів подіду. Так, близькі до християнства мислителі виділяють у ньому

два періоди: язичницький і християнський, в часі це до Різдва Христового і після Різдва.

- Господарсько-культурна класифікація виділяє господарсько-культурні типи – комплекси особливостей господарства і культури, які історично складаються у різних народів, на різних рівнях соціально-економічного розвитку. Кількість господарсько-культурних типів обмежена і може бути пов'язана зі періодизацією соціально-економічного розвитку суспільства. Слід зазначити, що ця типологія стосується лише традиційних культур.

- Класифікація культури за матеріалами та технологіями:

Це типологія культури є найбільш поширеною, яка поділяє всю історію людства на чотири періоди: кам'яний, мідний, бронзовий та залізний віки.

Кам'яний вік — найдавніший період у розвитку людської культури. У цей час люди навчилися самі добувати вогонь, з каменю виготовляли знаряддя праці та зброю. Кам'яний вік, в свою чергу, також розділяється на три етапи: давній кам'яний вік (палеоліт); на цьому етапі з'явилася людина розумна; середній кам'яний вік (мезоліт), коли були винайдені перші примітивні інструменти наприклад, спис, лук, стріли; новий кам'яний вік (неоліт), коли людина перейшла від привласнення готових плодів землі до їх вирощування, а також скотарства.

Вчені кам'яний вік називають неолітичною революцією. Її з'явилися наскальні малюнки, скульптури з каменю та кістки, гончарний посуд (а це уже примітивне мистецтво), а також первісні релігійні культи, такі як: тотемізм – віра в кровну спорідненість людського роду з певним видом тварин чи рослин; фетишизм – поклоніння неживим предметам; анімізм – віра в душі та духів; магія – віра в можливість впливати на навколишні предмети та явища за допомогою чаклунства.

Мідний вік – період у розвитку давньої культури, під час якого формувалася і зміцнювалася родовий устрій. Вміння виробляти дерев'яні та кістяні знаряддя доповнилось виробництвом мідних знаряддя та вироби і, зрештою, з'явилася металургія. Господарська діяльність ставала більш змістовною та різноманітнішою: до мисливства та збиральництва додається скотарство та мотичне землеробство. З'являються елементи піктографії – найдавнішої форми письма, яка умовними малюнками зображує дії, події, предмети тощо. Піктографія виникла 40-50 тисяч років тому, що сприяє духовній спадкоємності поколінь. Але головним досягненням культури мідного віку є винайдення колеса.

Бронзовий вік – період виникнення та розквіту найдавніших світових цивілізацій: шумерської та давньоєгипетської. Поява плуга, скла, спорудження зрошувальних систем, величних палаців, пірамід суттєво збагатили культуру людства; вони залишили виразний настінний і похоронний живопис, а також скульптуру. Також з'явилися перші системи писемності – клинопис та ієрогліфічне письмо, такі важливі наукові знання, як десяткова та шістдесяткова системи числення, основи алгебри, геометрії, астрономії, перші календарі, сонячний та водяний годинники.

Залізний вік – він увійшов в історію світової культури відкриттям технології отримання заліза, виготовлення зброї та знарядь землеробства та обробки з нього будівельних матеріалів. Деякі культури увійшли в залізний вік вже наприкінці II тис. до н. д. Серед них антична культура багато в чому стала основою сучасної європейської культури. Цей період триває і до сучасності, позаяк вже зараз 95% усіх металевих виробів виготовляється із залізорудної сировини; при цьому, зрозуміло, сучасні технології обробки заліза кардинально відрізняються від примітивних технологій тритисячолітньої давності.

4.4. Культура та цивілізація

Сьогодні навіть у науковій літературі можна зустріти ототожнення понять «культура» та «цивілізація». Проте філософія культури дані поняття розділяє. В понятті «культура» від самого початку закладається позитивний зміст; цивілізація ж є утворенням амбівалентним, тобто специфічним поєднанням позитиву, дискусійності, спірних питань та відвертого негативу. При цьому культура та цивілізація не є паралельними процесами, вони органічно пов'язані.

В історичному зрізі цивілізація практично виділяється з культури, а тому вона десь і є культурою, тільки в соціально розлогому, масштабному аспекті. Тобто цивілізація є результатом культури, а не опозицією до неї. Можна навіть сказати, що цивілізація виступає як відчужена в інституційних, загальнозначущих процесах культура. Тому на сьогодні вирази «культурна поведінка» та «цивілізована поведінка» практично стали синонімами.

Механізм цивілізації це спосіб відтворення життя, який визначається основними принципами існування. Відмінною рисою цивілізації є життєвідтворювальна система, техніка обміну діяльністю, спосіб здійснення історичного існування, забезпечення виживання. Витоки становлення цивілізації пов'язані з поступовим формуванням економічних і культурних механізмів, які сприяли зміні біологічної еволюції на еволюцію соціальну. Цивілізація визначається як соціальна організація життя, що визначається загальним зв'язком індивідів у відтворенні та розвитку суспільної власності.

Функціонування західної цивілізації історично пов'язане з утворенням полісу, який сформував традиції міської культури - інтенсивної, модернізованої, з принципами права, лібералізму та

демократії. Раціоналізм західної культури забезпечив інституалізацію раціонального світогляду та сприяв формуванню індустріалізму. Східна ж цивілізація зумовлена аграрним способом господарювання, що призвело до традиціоналізму та корпоративності у суспільному ладі.

Поняття цивілізації є «рухомим»: його можна віднести як до пізніших і розвинутих культур, так і до первинних колективів найдавіших часів. Тому в цілому цивілізація є абстракцією: вона формує синтез діяльності спільноти як єдність у просторі та часі. Окремі цивілізації, різні за своєю природою, утворюють єдиний еволюційний процес. У цьому процесі кожна цивілізація вносить свою частку у загальний розвиток і переходить до наступного, більш складного і розвинутого етапу. При цьому складові залишаються незмінними, різниця полягає лише в ступені складності. Історичний процес можна порівняти з ниткою перлин, де кожна наступна перлина більша за попередню. Кожна перлина, безумовно, є ізольованою одиницею, але всі разом вони пов'язані і утворюють єдиний еволюційний процес. Цей процес маємо розглядати з точки зору методу цілісної інтеграції, розуміючи дослідження явища в його цілісності.

4.5. Питання для самоперевірки знань

1. Як здійснюється типологізація культур?
2. Які методологічні підходи лежать в основі класифікації культур за історичним типом?
3. Що лежить в основі формаційного типу класифікації культур?
4. З яких типів культур складається історична класифікація культур?
5. У чому полягає сутність культури європоцентризму?

6. Що таке «універсальна культурна модель»?
7. Класифікації історичної типології культури та їх зміст.
8. Причини формування європоцентризму як світоглядної позиції.

5. КУЛЬТУРИ: ТРАДИЦІЙНА ТА НЕТРАДИЦІЙНА

5.1. Поняття ментальності та її типи

Кажучи про не традиційну та традиційну культури, то насамперед маємо справу із різними типами ментальності. У зв'язку з цим варто уточнити поняття «психіка» і визначитися, за якими ознаками розкриваються її характеристики.

Менталітет - поняття складне і багаторівневе, не вкладається лише в певний тип мислення. Однак, кажучи про культуру, її ментальні типи, ми передусім говоримо про мислення, вірніше, «спосіб мислення» як антропологічну якість. Мислення в широкому культурно-когнітивному смислі слід розглядати не тільки як певну інтелектуальну, інструментальну дію розуму, а й як його аксіологічну, змістовну функцію. Поняття «менталітет» є найбільш наближеним до розуміння психіки, включає, окрім раціональних й ірраціональних складових свідомості, такі як емоції, інтуїція, вольові й ірраціональні устремління і т. д. Саме таке розмаїття елементів свідомості забезпечує диференціація менталітету і визначає унікальність і своєрідність кожного з них.

Менталітет розкриває конкретні рівні індивідуальної та колективної свідомості. У цьому сенсі менталітет становить особливий тип світогляду, а відповідно й особливе утворення культури. Утім немає сумнівів, що соціальна поведінка людини не складається виключно з безперервної аналітичної діяльності. Вона підвладна минулому соціальному досвіду, здоровому глузду, інтересам та емоційна вразлива. Світосприйняття формується в глибинах підсвідомості. Наразі термін «менталітет» не має однозначного визначення, але розглядається як спосіб мислення,

загальна духовна установка, ставлення окремого індивіда чи соціальної прошарку до оточення. Тому менталітет – це те загальне, що виникає із природних явищ та соціально зумовлених компонентів і становить сприйняття людиною світу. Навички осмислення довкілля, ментальні схеми, образи знаходять своє культурне вираження в ментальності.

Своїм походженням поняття менталітет завдячує латинським словам *mens* - «розум», «мислення». Але наразі воно має значно більше значення як вияву способу мислення та стану душі. Так, менталітет – це відносно цілісна система думок, переконань, розумових навичок, яка створює картину світу та закріплює єдність культурних традицій будь-якої спільноти.

Уявлення про східний і західний типи культури, як правило, виникають на асоціативному рівні, який в образах містить у собі усе розмаїття ментальних елементів. Проте менталітет варто відрізнити від суспільних установок та ідеології. Ментальність виявляє навички, пристрасті, групові емоційні ситуації. Суспільні настрої мінливі, нестійкі, а психологія має більш стійкий характер. Вона складається із ціннісних орієнтацій, але не обмежується лише ними, позаяк характеризує більш глибокий рівень групової та індивідуальної свідомості, занурення в несвідомі структури психіки.

Концепт «менталітет» розкриває єдність аналітичного мислення, розвинених форм свідомості з напівсвідомими культурними кодами. У зв'язку з цим ментальність внутрішньо знаходиться протистоянні - природного і культурного, емоційного і розумового, раціонального і ірраціонального.

Завдяки поняттю «менталітет» зараз знаходять свою інтерпретацію не лише індивідуальні культурні модуси, а й вираз думок, стан душі, рівень сприйняття дійсності різними спільнотами.

Поняття «менталітет» застосовують у своїх дослідженнях представники неокантіанства, феноменології, психології тощо.

Історія менталітетів має справу з реконструкцією способів поведінки, які виражають соціальний світогляд і світовідчуття, ідеї та образи, міфи та цінності, визнані окремими групами чи суспільством у цілому. Ці форми вираження психіки відтворюють матеріал колективної психології і створюють основні елементи даного дослідження.

Проблеми колективної ментальності досліджували історики 20 століття - Ж. Лефевр і Л. Февр, а також структуралізм. Структуралісти збагатили вивчення ментальності новими методами, зокрема висунули поняття «епістема», близьке за змістом до ідеї ментальності.

Психоаналіз також розробляє проблему психіки. З. Фрейд у своїх працях «Мойсей і монотеїзм», «Колективна психологія і аналіз Я» розробив методи, які дозволяють з'єднати колективну та індивідуальну психіку через зв'язок архаїчної культури і притаманної їй ментальності з сучасною формацією індивідуальності, яка відчуває такий вплив на психіку.

Вивчення менталітету продовжується й донині, залишаючись відкритим питанням як у філософській культурі, так і в історичній психології, але тепер, безперечно, можна визначити, що колективний менталітет не займає привілейованого місця над менталітетом індивідуальним. Обидва типи менталітетів взаємопов'язані і взаємовпливають у процесі свого формування. Також необхідно розрізняти і відчувати тонку грань між колективною ментальністю та ідеологією. Перше має глибоке архаїчне, архетипне внутрішнє походження, а друге формується під впливом зовнішніх соціальних втручань у свідомість етосу.

5.2. Характерні ознаки традиційної та нетрадиційної культур

Поняття традиційної та нетрадиційної культури безпосередньо пов'язане з типами східної та західної ментальності. Незважаючи на те, що європоцентризм домінує в культурі, немає підстав стверджувати про його провідну роль. Причиною є криза раціоналізму, яка, з розвитком техногенної культури та інформаційного суспільства проявляється усе чіткіше. А раціоналізм є головною ознакою європейського менталітету. Східний менталітет все більше стає рятівним фактором у подоланні цієї кризи. Філософія культури, яка повинна мати об'єктивно-аналітичну метапозицію в розумінні загальних закономірностей культури взагалі, визначає специфіку західної та східної культур, які, відповідно, відображають ментальності традиційного та нетрадиційного типів. Слід зазначити, що «викривлення» змісту цих понять часто спостерігається в повсякденні. Скажімо, традиційною вважається офіційна медицина (державна медицина, яка прагне постійно розвиватися і набувати нових форм і засобів лікування), а лікування старовинними засобами (лікування травами, змовами тощо), що збереглися з давніх-давен, — нетрадиційною. - народна медицина. Це є помилка, яка вказує на нерозуміння значення традиційного і нетрадиційного, що знайшло своє відображення в культурах Заходу і Сходу, де західна визнається нетрадиційною, а східна – традиційною.

Під традиційною культурою, як правило, розуміють культуру Сходу, яка зберігає традиції та панівні внутрішні ідеали. Для цього менталітету важливі не так зовнішні зміни, як збереження внутрішніх духовних цінностей, еталоном яких є мудрість античності. Традиційна культура рухається по колу – по колі життя, по колі часу. Основною рисою традиційної культури, або східного менталітету, є

збереження цінностей, традицій і способу життя, які передалися предками і передані нащадкам. Тобто захист традицій – головна цінність східного менталітету. Водночас ми розуміємо, що в традиційних культурах відбуваються зміни. Головні з них виникають при усвідомленні смислів духовного буття, тому ззовні вони не такі помітні. Проявом зовнішніх змін є матеріальні цінності, які в східній ментальності не вважаються визначальними.

Культура європейської цивілізації вважається нетрадиційною; для неї характерними є перманентні зміни, динаміка розвитку, оновлення зовнішніх матеріальних форм існування, соціально-економічний розвиток. Тобто культура Заходу не дотримується традицій, постійно оновлюючись на творчому рівні. Це динамічний тип культури, спрямований на зовнішній розвиток, на вихід за існуючі межі, на рівень творчого формування буття. У своїх кризових станах європейська культура переживає більш болючі явища, ніж східна. Тому цивілізація розглядається багатьма дослідниками як криза, деструктивний стан культури, де порушуються зовнішні, матеріальні форми існування. Але для культури інноваційного типу визначальною цінністю є оновлення інформації, набуття нового, модернізованого досвіду, постійні зміни форми та умов існування суспільства.

У ХХ столітті спостерігається тенденція до взаємоінтеграції східного і західного типів ментальності, а також традиційної і нетрадиційної культур.

5.3. Питання для самоперевірки знань:

1. Що таке ментальність?
2. З яких характеристик складається поняття «ментальність»?
4. Порівняйте загальні характеристики східної та західної

ментальності.

5. Назвіть ознаки традиційної культури.

6. Наведіть розгорнуті приклади традиційної культури.?

9. Наведіть основні специфічні ознаки культури Сходу, надайте їм характеристику.

10. Наведіть основні специфічні риси культури Заходу,.

6. ЕЛІТАРНА ТА МАСОВА КУЛЬТУРА

6.1. Типологія елітарного та масового у культурі

Стале поняття про елітарність культури сформувалося внаслідок освоєння ідейної спадщини епохи Просвітництва та стало однією із тем філософії культури. Потім Ф. Ніцше відмічав суттєву різницю між аристократичними та демократичними культурами. Сучасне розмежування елітарної та масової культури традиційно в європейській свідомості формується з позиції елітарного аспекту. Основою будь-якої культури європейські філософи вважали духовні, теоретичні досягнення обраних людей певного етапу, які потім стають підставою для формування професійної діяльності людей мистецтва, політики, релігії. Виходячи із ствердження про первинність та базовість елітарної культури, філософи давали дещо негативні оцінки культури демократичної, вважали її вторинною, менш значущою та такою, що не має високоідейного духовного сенсу. На сьогодні існування цих векторів культури (аристократичний та демократичний чи елітарний та масовий) є загальноприйнятим. Спробуємо об'єктивно оцінити їх зміст, роль та перспективи розвитку. Відмітимо, що поняття *аристократичний* та *елітарний* мають близькі змістові основи. Так, аристократія в античному варіанті – це влада найкращих, критерієм їх оцінювання були такі цінності: освіченість, моральність, висока духовність, добрі справи. Саме за таким підходом формувалася духовна еліта держави. В сучасному суспільстві необхідність духовного наповнення обраних в окремій сфері (політична еліта, бізнес-еліта тощо) було втрачене. Поняття духовної еліти залишилося, але ж обранісфери в сучасному суспільстві часто не мають особливих впливів на соціокультурні події та займають відокремлену позицію у державі. При цьому, саме духовна еліта

(мистецька, релігійна, наукова тощо) утримує еволюційні цінності, завдяки яким і здійснюється розвиток суспільства, в якому домінують матеріальні форми існування.

Не можна чітко сказати, яка культура виникла раніше - демократична чи аристократична. У цілому досить важко визначити з позиції наданої типології первинні культури, позаяк архаїчні етноси характеризуються синкретизмом світогляду та відсутністю явного поділу на вищі та нижчі щаблі ціннісних орієнтирів. Тому питання залишається: хто відіграє базову роль у формуванні культури – демос чи еліта? Якщо елітарні цінності спрямовані на духовні, ідейні, вічні перспективи розвитку, то демократичні – на сьогоденні, переважно матеріальні, прагматичні. Така двовекторність культури є важливою, позаяк є формою матеріально-духовної дуальності як умови відтворення культурних світів.

На сьогодні маємо ситуацію достатнього відчуження елітарної культури від масової. Високий рівень змістового наповнення та стратегічні орієнтири розвитку духовної еліти відокремлює її від земної, матеріальної дійсності, а значить і масової культури. Це вічна проблема балансу за межового та екзистенційного; його гармонійна дуальність, думається – це ідеал. Інакше виникає проблема: або занадто високої теоретизації та відчуження від життя (елітарність), або, навпаки, звуження життєвих запитів до суто практичних форм виживання людства – біологічне відновлення людини, де еволюційний розвиток замінюється на варіативність існування (масовість).

6.2. Елітарна культура: характерні ознаки

У перекладі з французької мови еліта – «краще», «добірне», «обране». Виходячи з цього перекладу, зрозуміло, чому філософія та культурологія надали великого поширення розумінню еліти як особливого прошарку

суспільства, наділеного **специфічними (ексклюзивними) духовними рисами**. Еліта – це частина суспільства, **найбільш здатна до духовної діяльності, наділена високими моральними й естетичними якостями**. Саме вона забезпечує соціальний прогрес, тому культура має бути орієнтованою на задоволення її духовних запитів.

Елітарну культуру виокремлює **індивідуалізація**. Тобто результати дій не можна узагальнювати, найвищих досягненнях, шедеврах культура еліти це дії окремих людей, часто – геніїв. Творіння геніїв визначають цінність культури загалом. Така культура розуміється не як неперервний потік колективних досягнень, а як окремі піднесення творчого генія.

В демократичному баченні еліта узагальнює механічні колективні процеси, поступово накопичує невеликі досягнення, поєднує окремі поточні явища в єдиний процес здійснення культурного поступу. Тобто доля людства більш залежить від постійних зусиль анонімних мас, ніж від шедеврів окремого генія. На думку Карла Мангейма, внутрішня організаційна структура елітарної групи має важливі наслідки для усвідомлення ними місця людини в світі. Наприклад, у середні віки інтелектуальна еліта університетських викладачів була корпораційно організована в суспільстві й отримала офіційне визнання автономної професійної групи.

У XIX ст. за соціальним положенням інтелектуальна еліта отримала статус богеми, яка не пов'язана з вузько професійним об'єднанням обраних. Однак сама еліта дистанціюється від загальних мас населення, претендуючи на автономність та обраність. Характерною ознакою елітарності є **прагнення до належного, правильного, прийнятого в елітарному колі**.

Наступною загальною ознакою елітарності є **спрямованість на високий рівень професіоналізму, обізнаності та освіченості в обраній сфері у вигляді поступового накопичення культурного досвіду**, що виражається в академічних формах здійснення культури. Еліта вважає вульгарним і не схвалює спонтанне, імпульсивне, епатажне як у поведінці, так і в поглядах та ідеалах. Аристократична еліта схильна до оптимального балансу, поняття міри

як гармонійного поєднання божественного та людського. В цьому зв'язку можна згадати й кодекс рицарської поведінки, що став всезагальною аристократичною нормою чи ідеалом доби.

Аристократичні еліти прагнуть відтворити свою елітарну культуру, недосяжну для більшості - в ній превалюють особливі сутнісні характеристики у вигляді форм спілкування, розва, мови, різних методів по досягненню знань. Так, мова еліти – вишукана, підкреслено ввічлива, побудована за ідеальними правилами мовлення, без «хаотичних» (лайка, скорочення тощо) втручань, які порушують прийняті – в колі еліти – норми.

Тим не менше постійно йде процес зближення еліти та маси. Цьому сприяли гуманістичні тенденції, сформовані ще у добу Відродження. Проте зовнішні спроби проявити зацікавленість життям та цінностями простого народу, що особливо виразилися в добу Просвітництва, ці спроби і до сьогодні не дали оптимальних результатів, не вирішили питання дистанціювання, а перевели його в більш стерті, явно не виражені форми. Мода на увагу аристократа до народу трансформувалася в сучасні колізії хибних «демократів», що діють за подвійним стандартом, демонструючи демократичну позицію в зовнішній діяльності й особливо риторичі, і зберігаючи при цьому елітну сферу життя в таємницях корпоративного спілкування обмеженого кола людей.

Проте загалом маємо відмітити, що саме еліта формує світоглядну основу становлення та розвитку культури, відповідно до якої розвиваються філософія, релігія, мистецтво, де ідеалом є високий рівень розвитку людини та гуманістичних цінностей відповідного часу.

6.3. Масова культура

Масова культура – це духовний вияв життєдіяльності широкого кола населення, це культура більшості. Її прояви – культура побуту, розваг, засобів масової інформації тощо, тобто того, що є зрозумілим та доступним пересічній людині. Усі люди живуть у духовному

«середовищі» масової культури, незалежно від місця та країни проживання. Це культура повсякденного життя представників найширших населення та різних каналів комунікації між ними.

Зрозуміло, що з моменту народження людства формується і масова культура. Християнська цивілізація вже містить елементи масової культури у вигляді спрощених варіантів Священних книг.

Поступово формування масової культури набуває зв'язків зі світоглядними процесами. У європейському Середньовіччі XII–XIV ст. високій, елітарній культурі протистоїть звана «низова культура» – творчість жонглерів, менестрелів, мандрівних музикантів, які виражали земні емоції та плотські почуття простої людини.

Розвиток масової культури також пов'язаний з появою в європейській літературі XVII–XVIII ст. пригодницького, детективного, авантюрного роману, що значно розширило аудиторію читачів за рахунок величезних накладів. Книги, як правило, написані простою і зрозумілою мовою.

Значно вплинула на розвиток масової культури епоха Просвітництва, яка через філософію французьких матеріалістів та енциклопедистів принесла у широкий світ ідею «свободи, рівності та братерства». Ідеї просвітників та енциклопедистів можуть бути зарахованими до джерельних основ масової культури. А прийнятий у 1870 році у Великобританії закон про обов'язкову всезагальну грамотність дав змогу масам освоїти основний вид художньої творчості XIX ст. – роман.

Все це суттєво вплинуло на формування масової культури. Вважається, що у формалізованому вигляді масова культура проявила себе вперше у США на рубежі XIX–XX ст.

Маємо зробити суттєве зауваження – носієм масової культури є маса – але не натовп. Ототожнювати їх не можна. А позаяк серед різних визначень маси часто визначають її як натовп, як втілення стадності,

уніфікованості, шаблонності, така небезпека існує: індивід може бути культурним, але в натовпі діє, як усі, керуючись низькими пристрастями.

Масова культура має свої різновиди. На сьогодні ми є свідками нового виду культури, який формують засоби масової комунікації, особливо електронні. Електронні мережі міняють світосприйняття мас, сприяють глобалізації масової культури. В наші дні маси суттєво змінилися. Постійна поточна поінформованість різко піднімає рівень освіченсті. Крім того, суб'єктами масової культури сьогодні є не просто маси, але й індивіди, об'єднані різними зв'язками. Позаяк люди виступають одночасно і як індивіди, і як члени локальних груп, масових соціальних спільнот, суб'єкт «масової культури» може розглядатися як двоєдиний, тобто одночасно й індивідуальний, і масовий.

Окрім суттєвого впливу засобів масової інформації до причин поширення масової культури в сучасному світі можна додати і **комерціалізацію всіх громадських відносин**. Скажімо, відомими є комерційні установки у сфері художньої культури. Такий же фінансово-індустріальний підхід, на тепер панує і в інших галузях індустріального виробництва. До того ж багато творчих організацій тісно пов'язані з банківським і промисловим капіталом, що зумовлює їх (кіно, дизайн, ТВ) на випуск комерційних, касових, розважальних творів. Споживання цієї продукції є дійсно масовим, адже аудиторія, яка сприймає цю культуру, – це масова аудиторія великих залів, стадіонів, мільйони глядачів телевізійних програм та кіно.

На сьогодні ми спостерігаємо, як масова культура формує новий соціальний прошарок, так званий **«середній клас»**. Поняття «середній клас» стало основним у західній культурі і філософії. Цей «середній клас» став стрижнем життя індустріального суспільства та,

по суті, сприяв і широкій популярності масової культури, і привабливості країн, де він розвивається.

Масова культура має багато недоліків. Вона міфологізує людську свідомість, містифікує реальні процеси, як в природі, так і в суспільстві. Нерідко в межах масової культури відбувається відмова від раціонального у свідомості людей на користь так званого здорового глузду, «common sense». Здоровий глузд, необхідний у повсякденному осмисленні всього навколишнього, повсякденному спілкуванні між знайомими, сусідами тощо, практично не задіює розум, щоб заглибитись у загальне, фундаментальне, філософське – а саме там знаходяться базові, глибинні причини всього, що відбувається у повсякденному житті. Замість цього здоровий глузд абсолютизує ті знання, які він міг отримати будь-де і які йому сподобались – тому що на сьогодні відповідають власним інтересам. Такі знання швидко стають переконанням та навіть частиною світогляду, що уже є небезпечним. Адже людину, яка світоглядно стоїть на «скелі» власних переконань, майже неможливо змусити проаналізувати розумом протилежну, вивірену теорією позицію.

Метою масової культури є не стільки заповнення дозвілля, зняття напруги та стресу у людини індустріального і постіндустріального суспільства, скільки стимулювання споживчої свідомості «жертви» масової комунікації (глядача, слухача, читача), що, своєю чергою, формує особливий тип – пасивного, некритичного сприйняття цієї культури. В результаті особистість досить легко піддається маніпулюванню – маніпулюванню людською психікою та експлуатації емоцій, інстинктів підсвідомої сфери людини, чому сприяє почуття самотності, провини, ворожості, страху, самозбереження.

6.4. Питання для самоперевірки знань

1. Спільне та відмінне в змісті понять «аристократичний» і «елітарний»?
2. Як пов'язані і чим відрізняються поняття «демократичний» і «масовий»?
3. Коли відбулося розділення на елітарну й масову культури?
4. Охарактеризуйте зміст поняття «еліта».
5. Назвіть визначення масової культури та порівняйте їх з елітарною культурою.
9. Дайте визначення понять «маса» та «натовп». Порівняйте ці визначення.
10. Які характеристики складають поняття масової культури?
11. Охарактеризуйте достоїнства та недоліки здорового глузду людини.

7. МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ

7.1. «Міжкультурна комунікація»: визначення та зміст поняття

Культура є і похідною від природи, і основою для формування нових форм соціального розвитку. Тому способом існування культури є постійне оновлення, точніше – єдність традиції та оновлення є підґрунтям універсальної характеристикт будь-якої культури. Творчість, зміни є визначальними для розвитку суспільства, та як і засвоєння традиції.

Все це відриває нові можливості для людини. Але, підкреслимо, реалізуються нові можливості у процесі спілкування, комунікації. Саме тому питання комунікації, яке є генетичною характеристикою людини як особистості (особистість є сукупністю усіх суспільних відносин), є визначальними у формуванні культурного простору. Комунікація здійснюється в різних форматах взаємодії індивідів: як інформаційний процес, як способи ставлення людей один до одного, як процес взаємовпливу, співпереживання і взаєморозуміння людей під час комунікації.

Якщо прослідкувати за культурфілософським аспектом спілкування, то він забезпечується внутрішньою та міжетнічною комунікацією. За її передається культурна інформація, необхідна для створення просторової стабільності і культурної інтегрованості суспільства. Специфічна для даної культурної групи форма спілкування фіксує її цілісність, своєрідність, унікальність; вона притаманна одночасно для консолідації усередині групи, всього суспільства і відгородження його від інших. Підкреслимо, що специфіка комунікації визначається на двох рівнях – соціальному та культурному. На цих рівнях спілкування набуває форму міжкультурних чи соціокультурних комунікацій.

Вираз «*міжкультурна комунікація*» ввів у науковий обіг у 50-х роках минулого століття американський культуролог Едвард Холл. Міжкультурна

комунікацію це мета як ідеал – до неї має прагнути людина у своєму бажанні якнайкраще та найефективніше вписатися в навколишнє середовище.

Іншими словами, міжкультурна комунікація – це комунікація між представниками окремих культур, коли один учасник відмічає відмінність культури іншого. Це обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур. Міжкультурна комунікація задіяна в бізнесі, туризмі, спорті, особистих контактах, науковому та освітньому середовищі тощо.

Також: *міжкультурна комунікація* – адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур; *міжкультурна комунікація* – наука, яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, котрі належать до різних національних та мовно-культурних спільнот.

Вчені попереджають, на що потрібно звертати увагу в міжкультурній комунікації:

- необхідно звертати увагу, що інформація, яка передається на невербальному рівні (через емоції, жести, міфи тощо); вона викликає найбільші труднощі для інтерпретації членами іншої культури;
- необхідно навчати учасників міжкультурної взаємодії активного слухання., інакше досить важко досягти розуміння під час спілкування;
- потрібно вміти передбачати та запобігати можливим помилкам під час комунікації з представниками різних культур, інакше запланований міжкультурний контакт може не відбутися через сформоване раніше негативне враження.

7.2. Спілкування-діалог-культура

Тема спілкування є багатогранною та багатоаспектною, до вирішення її проблем звертаються антрополофілософи, психологи та етнопсихологи, психолінгвісти, культурологи. Маємо спроби створити цілісну теорію спілкування.

Цілі (або мотиви) спілкування:

- прагнення реалізувати власні інтереси через посередництво спільних зусиль, передусім через ділове спілкування;
- прагнення емоційно впливати на іншу людину, щоб змусити зробити що-небудь, передусім через безпосереднє спілкування;
- прагнення наблизити до себе людину; сама потреба у спілкуванні; задоволення емоційної функції спілкування,.

Таким чином, спілкування – це комунікативна діяльність з обміну різномірною інформацією, метою якої є зміна духовної позиції, поведінки та дій співрозмовника; це одна з визначальних форм існування суспільства.

При спілкуванні, як правило, використовуються певні напрацьовані засоби. Найбільш вираженими є наступні: комунікативний та інформативний. До комунікативного засобу міжособистісного спілкування, який сприймається і розуміється відповідно до задуму адресанта, належить мова; до інформативного – емоційна реакція, інтонаційні акценти чи поведінка з точки зору прийнятих норм. Як правило, їх застосовують всередині спілкування, а інколи вони проглядаються всупереч бажання адресанта.

Між комунікантами існує певний соціальний символізм. Вони часто навмисно демонструють свої бажані або наявні якості, так, щоб вони були сприйняті однозначно.

Система спілкування як знакова складається з вербальної комунікації (мова) та невербальної комунікації (жести, міміка, візуальне спілкування).

Вихідним пунктом спілкування є *комунікативний акт*, який має таку структуру: одержувач, відправник, форма повідомлення (вербальна, невербальна), канал зв'язку, код, тема, обстановка (або середовище), контекст. Якщо комуніканти належать до різних культур, поняття контексту виходить на перший план, при цьому контекст розуміється розлого.

Маємо підкреслити, що чужа культура сприймається цілісно лише в ході сумісної діяльності, коли чітко проявляється національно-культурна

специфіка соціальної групи. Діяльність може виступати і як соціальна взаємодія індивідів, і як мовний простір. При цьому мова набуває статусу дії.

Важливим є те, що сама культура є регулятором поведінки людей. Її регулюючі компоненти (ідеали, цінності, моральні норми, світоглядні домінанти) пронизують усю комунікативну сферу, і їх дотримання є необхідним для збереження суспільства як цілісного організму. Особлива роль тут належить мові як засобу передачі соціального досвіду. Це стрижневий елемент культури, який становить національну форму прояву універсального в культурі. Через різновидності та особливості мовної діяльності ми маємо можливість узнати, яка національна специфіка міститься у способах здійснення дій, що залежать від різних умов (географічних, історичних, світоглядних тощо). Своєрідність культури народу зумовлюється своєрідністю його практичної діяльності.

Національні компоненти культури:

- традиції, звичаї та обряди (стійкі елементи культури);
- побутова традиційна культура;
- повсякденна поведінка: звички, норми поведінки;
- національну картину світу, яка відображатиме специфіку сприйняття навколишнього середовища, національні особливості мислення представників даної культури;
- художня культура, яка відображатиме культурні традиції народу;
- чинники спілкування, які, своєю чергою, містять чинники «ситуації спілкування» (місце і час, роль комунікантів, візуальне сприйняття предметів зовнішнього середовища); чинники мовної рольової поведінки (загальні – знання теми і норм, здатність до мислення; актуальні – мотивування, припущення про психічний та фізичний стан співрозмовника в момент контакту);
- чинники екстравербальної поведінки – це використання, 1) немовних засобів комунікації (зовнішні умови, ставлення вербальної

поведінки до невербальної, усвідомлення невербальної поведінки як комунікативної, наявність зовнішнього зворотного зв'язку, вид інформації, що повідомляється); 2)лінгвістичних та паралінгвістичних властивостей; 3)прагматичних аспектів висловлювання.

Робимо проміжний висновок.

1. Ядро національної специфіки мислення становлять, звичайно, культурні знання, але пронизані національною ідеєю.

2. Осередком культури є психіка конкретної людини як особистості, позаяк вона формується через усвідомлення духовних зв'язків з іншими представниками нації.

3. Як наслідок, психіка особистості становить своєрідну модель населення конкретної держави; вона зберігає її національно-культурні зразки сприйняття, розумової та інструментальної діяльності, спілкування.

У процесі комунікації формуються соціальні ролі індивідів – сукупність соціально засвоєних узагальнених значень, засвоївши які, індивід набуває рис особистості і може взаємодіяти з іншими. Тому соціальну роль можна вважати невіддільною частиною комунікативної діяльності, під контролем якої знаходиться освіта.

І наостанок. Соціальна структура є динамічною, вона в цілому створює різні мовні форми (можна їх назвати кодами), які стимулюють оволодінню культурою й, отже, обумовлюють поведінку людини. Скажімо, великого значення надається встановленню і підтримці контакту зі співрозмовником. Тому усі види привітань, звернень тощо демонструють бажання встановлення контакту і демонстрації таких соціальних відносин, рамки яких будуть прийнятні для спілкування.

7.3. Позитивне спілкування як ідеал

Позитивним результатом спілкування є взаєморозуміння. Для досягнення взаєморозуміння потрібно, звичайно, знання мови, але й певний набір взаємопов'язаної інформації, яка безпосередньо відноситься до предмета

спілкування, але для позитивного спілкування цього замало. Потрібні ще фонові знання.

Фонові знання – це взаємне знання реалій мовцем і слухачем, знання, яке їх об'єднує. Вони необхідною умовою позитивного та інформативного мовного спілкування. Наприклад, не можна зрозуміти мову, не маючи уявлення про умови, в яких живуть люди, котрі спілкуються цією мовою. Учасники акту спілкування повинні мати (до певної міри) спільну культурну історію. Маються на увазі характеристики (поведінка, світогляд, систему поглядів, оцінок, смаків та рівень знань людини), які формуються в результаті виховання в межах певної соціальної групи й відповідно – мовної спільності. Фонові знання виявляють своє реальне буття тільки в осмисленому висловлюванні, пронизуючи його і надаючи йому багатовимірності.

Національно-культурна специфіка спілкування. Специфіка лінгвокультурних спільнот впливає на процес спілкування, позначається на результатах і ефективності спілкування на мовному та немовному рівнях.

Варто мати на увазі, що представники однієї спільноти, спілкуючись з членами іншої спільноти (навіть її мовою), автоматично діють за своєю, «рідною» моделлю (десь штампами) поведінки, спираючись на свої культурні уподобання. Про позитивне спілкування тут мови йти не може. Результатом маємо «глухоту» до специфічних проявів чужої мови та культури. Особливості іншої культури не можуть бути адекватно зрозумілими або просто не помічені – через свою специфіку.

Сама національно-культурна специфіка спілкування має систему регулюючих чинників, що допускають відмінності в організації, функціях та способі опосередкування процесу спілкування, характерних для даної культури. Ці чинники «додаються» до процесу спілкування для його оптимізації на різних рівнях, і самі мають різну природу. Чинники, що відображають культурну традицію, корелюються з дозволеними і забороненими в даному суспільстві типами і різновидами спілкування;

7.4. Питання для самоперевірки знань

1. Дайте визначення поняття «міжкультурна комунікація».
2. Як співвідносяться культура та спілкування?
4. Що таке спілкування, які його цілі?
6. Перерахуйте національно-специфічні компоненти культури.
7. Назвіть умови позитивного спілкування.
8. Яка роль фонових знань у спілкуванні?
9. У чому полягає національно-культурна специфіка спілкування.
10. Назвіть чинники, які відображають культурну традицію.
11. У чому полягає специфіка мовного етикету?

8. КУЛЬТУРА ТА СУЧАСНІСТЬ

8.1. Глобальні проблеми людства та сучасна культура

Проблеми супроводжують людство завжди, як і пошуки їх розв'язання. Специфікою сучасності є лише те, що вони вперше вийшли на всеземний, глобальний рівень. Виникнення глобальних проблем людства зумовлене новою будовою сучасного суспільства. Детальніше:

- сучасний світ став цілісним; ця цілісність забезпечується глибинними, фундаментальними політичними та економічними зв'язками. Негативним проявом цих процесів є світові війни. Багато держав та народів світу стають учасниками єдиної світової драми, яка змінює політичні кордони, стирає національні особливості. Але головне – нівелюється значимість окремої людини, яка вже не в змозі вистояти перед вихором всеземних буремних подій. Разом з окремою людиною гинуть і духовні цінності, які зберігала культура на протязі тисячоліть;
- Пріоритет економічного розвитку трансформувався в абсолютизацію споживацтва, що, в свою чергу, стало чи не головною причиною кризи світової цивілізації. Руйнівний вплив людини на природу можна порівняти з найстрашнішими стихійними силами;
- глобальна криза спричинила нерівномірність розвитку окремих країн і їх культур – економічно більш розвинені та потужні цивілізації спотворюють вміст малих культур, або навіть поглинають їх. Через це посилюються процеси уніфікації соціального і культурного простору, що приводить до соціальної розгубленості та культурного «хаосу»;
- глобалізація світової економіки побічно формує і єдиний глобальний інформаційний простір. У ньому має панувати свобода висловлювань, діалогу та дискусій, побудованих на

раціональному аналізу проблем та (раціональному) пошуку їх причин з метою оптимізації життя всього суспільства. Проте економічна та політична могутність країн «золотого мільярду» трансформує свободу в інформаційну залежність;

- можливості здійснення глобального культурного діалогу втрачаються, що робить неможливим пошуки спільного усвідомленого ставлення до сенсів існування. Стираються не тільки місцеві, але й територіальні та часові особливості культур. Так втрачається можливість здійснення культурного діалогу, учасники якого мають рухатися в одному темпі розвитку.
- з одного боку, глобалізація призводить до світової небезпеки самознищення земної цивілізації, в якій екологічна катастрофа на одній території може призвести до знищення усього світу; з іншого боку, глобалізація світоглядних змін у бік духовної домінанти призводить до еволюційних процесів смислових трансформацій усієї культури світу. Тому духовна домінанта як глобальний прояв у формуванні культур майбутнього є неминучою.

Чи в змозі людство розв'язати поставлені перед ним глобальні проблеми? Це покаже лише майбутнє. Деякі футурологічні моделі вказують на перспективи самознищення земної цивілізації у найближчі 50 років. Однак еволюційний (а не військовий) сценарій об'єктивного перебігу історичних подій вселяє деякий оптимізм. Навіть негативні явища глобалізації мають позитивне значення у вигляді можливості якісних оновлень і виходу з кризи на новий рівень культури. Наприклад, загроза третьої світової війни, яка може стати останньою, не може не підштовхувати людство до прояву толерантності, застосування моральних цінностей у процесах пошуку компромісу, консенсусу та загальної домовленості.

8.2. Діалог культур як еволюційна форма самореалізації людства

Сучасна філософія діалог культур розуміє значно розлогіше, ніж просто комунікацію представників різних культур із залученням перекладу та тлумачень специфіки понять, образів, символів. В глибокому, філософському розумінні діалог культур сприяє реалізації характеристики людини як представника роду – переосмислення свого буття набуття нових сенсів. В діалозі йде розширення власного культурного горизонту через усвідомлення культурної альтернативи, виявлення її абсолютної чи відносної відмінності від власної культури. Звичайно, є елементи нерозуміння, що піднімає інтерес та сприяє бажанню розібратися в тонкощах іншої культури. Наслідком може бути те, що в процесі комунікації такого типу набуваються толерантні форми взаємодії.

Порівняння своєї та чужої культури відбувається практично постійно, тому що будь-яка культура завжди існує на межі з іншою культурою. В ідеалі оптимальною є «налаштованість на чуже»; в ній вміщена і толерантність, і постійне культурне становлення, взаємозбагачення культури комунікантів.

В дійсності діалог може набувати як позитивних, так і негативних рефлексій, проте і в цих випадках він сприяє культурному становленню як у напрямі самоусвідомлення, так і в напрямі взаємозбагачення. Більше того, в історичній дійсності ці два начала становлять динамічну єдність, яка забезпечує діалектичний розвиток культурної традиції. В діалозі представників різних культур якраз і відбувається протиставлення внутрішніх механізмів розвитку культури і зовнішніх «впливів» на неї, що приводить до розвитку наукового уможливленого абстрагування. Думка про відсутність абсолютно «чистих», «самобутніх» культур була притаманна й українській суспільно-історичній традиції (Д. Антонович, Є. Маланюк, І. Дзюба, П. Толочко та ін.).

Культура, яка самоізолюється, спочатку входить в простір «інертної

рівноваги», але стан рівноваги довго тривати не може. З часом така культура виснажує власне духовне підґрунтя і надалі – якщо немає активного зовнішнього поштовху (потрібен «виклик») – поступово вироджується. Тому зовнішні впливи – як позитивні, так і негативні – лише укріплюють національну культуру, збагачують її духовний потенціал, спонукають до активного творчого пошуку. Л. Вітгенштейн вважав, що діалог у вигляді конфлікту, зіткнення є кращим для досягнення розуміння, аніж повна відсутність спілкування. Тому культура не є суто національним явищем, вона постає продуктом взаємодії численних культур і є результатом універсальної здатності людини повсякчас переключатися з одного культурного коду на інший. Дана точка зору сприяє переоцінці цінностей і зміні ціннісної парадигми в ситуації кризи.

Культурний діалог ніколи не є довільним, він здійснюється за певними правилами (законами), які можна систематизувати в таких умовних характеристиках: **структура, рівні і принципи.**

Структурою діалогу визначається напрямками та формами взаємного обміну, завдяки яким він здійснюється (господарсько-економічні, державно-політичні, художні, релігійні, побутові, змішані). **Рівні** діалогу культур: етнічний; національний; цивілізаційний.

Справжній, змістовий діалог культур потрібно відрізнити від розмаїтих псевдоформ чи простих контактів культур між собою. Допомагають **принципи** діалогу, які фіксують провідні закономірності і механізми глибинних смислів. Базовим є **семантичний (смісловий) принцип**, який виводить діалог на рівень взаємопроникнення смислових структур у культурі. Діалог є, якщо у простір міжкультурних контактів вводяться архетипні семантичні рівні культури, де активізуються глибинні ментальні й світоглядні шари культурної активності. Семантична природа діалогу культур передбачає наявність оригінальної смислової основи місцевої культури (реципієнта), а також її здатність до творчого переосмислення імпульсів ззовні відповідно до цієї основи. Зауважимо, що сам вираз «діалог культур» означає не рівноцінний

«контактний обмін», а момент критичної переробки запозиченого.

Але треба мати на увазі, що в повсякденні культури, що вступають у взаємодію, набагато легше сприймають зовнішні форми (соціальні інституції, естетичні ознаки, усталені способи поведінки, правила етикету, моду тощо), ніж їхнє глибинне ідеологічно-символічне навантаження. Семантичність діалогу надає йому конфліктності через зв'язок смислів із переконаннями суб'єкта – а переконанням властива ортодоксальність, нетерпимість до переконань іншого, агресія.

Заборона на зарахування до простору діалогу глибинних світоглядних рівнів суб'єктів взаємодії, кожний з яких претендує на монопольне володіння істиною, позбавляє простір комунікації образів, символів, мотивів, культурних стандартів, що мають у собі ортодоксальне, емоційне, стереотипне ставлення до самих себе як до виняткових носіїв істини, а до інших – як до її «спотворювачів».

8.3. Діалогічність як базова характеристика української культури

Особливості української культури (історичні, географічні, релігійні, національні) дають підстави стверджувати, що її базовою характеристикою є діалогічність. Думається, що сформувалася вона завдяки гнучкості української ментальності. Слід зазначити, що гнучкість розуміємо не як пристосування до інших культур, а як збереження своєї самоцінності та її збагачення в умовах культурних впливів, конфліктів, спроб підкорення та майже знищення.

Поняття *діалогічність культури* означає її іманентну націленість на співробітництво з іншою культурою, відкритість, а значить здатність до творчої взаємодії та взаємозбагачення. У всіх культурах діалогічність є певним імпульсом, який проявляється у специфічних, десь і неповторних формах етнічної самоідентифікації суб'єктів культури на межі різних культурних традицій. Причини діалогічності української культури (як і гнучкості

ментальності) містяться насамперед у її геополітичному становищі, яке з давнини перетворює наш тип культури як історичної цілісності на важливу контактну ланку між Сходом і Заходом, забезпечуючи тим самим безперервний та сповнений драматичних колізій процес діалогічної взаємодії слов'янських народів із народами багатьох інших регіонів.

Проблема «прикордонного типу» культури України часто обговорюється в контексті загальної ролі слов'янства – «між Сходом і Заходом». Вона є однією із дискусійних у вітчизняній історіографії. Практично усі дослідники стверджують характер слов'янського типу духовності як «західно-східної» синтетичної ментальності. Відтак українська культура збагачується за рахунок античних, візантійських, болгарських, скандинавських, іранських, китайських, індійських та інших імпульсів шляхом не механічного наслідування, а творчого переосмислення чужого, його пристосування до самотньої національної культури.

Формою існування людини в культурі вважається порівняння. Незалежно від того, з яким масивом культури ідентифікує себе особа чи соціальна спільнота, масив іншої культури сприймається як протилежність, яка і вабить, і дратує, лякає і зачаровує одночасно. В напруженому їх зіставленні і здійснюється творче розширення культури власної. Зіставлення ареалів поширення духовних впливів Сходу і Заходу як двох різних смислових сфер дає змогу дійти висновку про те, що Україна, належачи до семіосфери Заходу в широкому розумінні, водночас перебуває між Сходом (Азія) і Західною Європою (у вузькому сенсі) і є, на думку В. Липинського, своєрідним балансом між європейськими і неєвропейськими чинниками світової історії. Російська й українська культури розмежовуються як різні складники слов'янського світу і зазначається, що в Україні питома вага західного культурного елементу вища, ніж у Росії. Західний характер української культури свого часу фіксували не тільки вітчизняні (Б. Крупницький), але й російські вчені, зокрема М. Бердяєв, стверджував, що у Києві завжди були міцними західні впливи завжди відчувалося спілкування із Західною Європою.

Витоки світоглядних відмінностей проявляються у різних релігійних системах, які органічно притаманні поліконфесійній структурі вітчизняного суспільства. У релігії, яка є ключовим механізмом формування життєвих сенсів (архетипів) культури, слід шукати спільне й особливе стародавніх культурних традицій Східної і Західної України. Оскільки визначальним, історично зумовленим чинником становлення української картини світу було вкраплення різнорідних елементів язичництва у християнство, відмінності Сходу і Заходу виявляються за лінією грецького (православного) та латинського (католицького) варіантів доктрини і церкви, під вплив яких потрапили, відповідно, східні і західні території нашої держави.

За умов збереження спільної віри розгалужені відмінності православ'я і католицизму обумовили формування двох достатньо різних моделей у православ'ї та католицизмі. У православ'ї світле, життєрадісне наповнення картини світу пов'язане з уявленнями про дієву присутність Бога у створеному Ним світі, у тому числі у внутрішньому духовному світі людини (Іоанн Дамаскін, В. Зеньківський). Унаслідок Божественної присутності світ набуває ознак гармонійної упорядкованості, символічності та розумної доцільності (телеологічності). Рух до Бога, відповідно, сприймається не вертикально, просторово, а духовно заглиблено, як рух у надра власного «серця» (Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Гоголь). Останнє є осередком психічних і фізичних сил людини, індивідуальним умістилищем мудрості, місцем діалогу людини з Богом. Віра як почуття «серця» сприймається як внутрішня, інтуїтивно-містична релігійність, процеси богопізнання і самопізнання зливаються в органічне ціле, розвиваються містичні традиції втечі від реального життя та чернечого аскетизму; ускладнюється обрядова сфера; культивується практичне здійснення благочестя.

Культ «сердечності» (кордоцентризм) суттєво відрізняє православну картину світу від західної, католицької. В останній напружене передчуття Кінця світу, приреченого на загибель у результаті боротьби праведників і грішників (Августин), реалізується через відчайдушне просторове поривання

людського розуму до Бога і знаходить своє втілення у витончених драматичних образах готики. Замість містики утверджується раціоналізм, обрядовість поступається місцем інтелектуальним студіям із богослов'я, відбувається розвиток абстрактного теоретизування (схоластики).

8.4. Питання для самоперевірки знань:

1. У чому полягає криза культури?
2. Причини відчуження людини від культури. Умови виникнення проблеми відчуження людини від культури в сучасному світі.
3. Чому в ХХ ст. проблеми, з якими зіткнулася людина, можна назвати глобальними?
4. У чому причина виникнення глобальних проблем?
5. До чого веде соціокультурна криза нашого часу?
6. Шляхи вирішення глобальних проблем людства.
7. Що таке діалогічність культур? Хто вводить це поняття та який смисл у нього вкладається?
8. Чому діалогічність виступає базовою характеристикою української культури?

ТЕСТИ

Знайдіть правильні відповіді:

1. Принципи класичної концепції культури:

- а. Інтуїтивізм, демократизм
- б. Раціоналізм, історизм
- в. Антигуманізм, деконструктивізм
- г. Ірраціоналізм, дегуманізація людини

2. Історично перший крок на шляху до діалогу культур

- а. Цивілізація
- б. Пайдейя
- в. Жень
- г. Карма

3. Творці некласичних підходів до культури

- а. Гегель, Кант, Декарт
- б. Платон, Арістотель, Сократ
- в. Ніцше, Шопенгауер, Фрейд
- г. Августин, Хома Аквінський, Боецій

4. Доба культури, яка вперше осмислила власне місце в історичному процесі

- а. Античність
- б. Новий час
- в. Середньовіччя
- г. Відродження

5. Культура, яка вперше породила класику

- а. Відродження
- б. Античність
- в. Новий час
- г. Середньовіччя

6. У робоче визначення поняття культури включаються концепти

- а. Цивілізація
- б. Техніка
- в. Абсолюти людського буття

г. Соціальність

7. Основні прояви культури з погляду Декарта

- а. Розум
- б. Наука
- в. Мистецтво
- г. Політика

8. Культурологія – це дисципліна, яка виникла у відповідь на:

- а. Кризу західноєвропейської культури
- б. Ситуацію діалогу культур
- в. Кризу класичною філософії
- г. Кризу класичного природознавства

9. З погляду Цицерона слово «культура» відноситься до сфери

- а. Релігії
- б. Сільського господарства
- в. Ремесла
- г. Торгівлі

10. Принцип давньокитайської філософії – любов людини до всього світу

- а. Інь
- б. Чи
- в. Жень
- г. У-вей

11. Основна сфера культури з погляду І. Канта:

- а. Свобода
- б. Щастя
- в. Моральність
- г. Мистецтво

12. Культура, яка вперше дала уявлення про нескінченність Всесвіту

- а. Античність
- б. Середньовіччя
- в. Ренесанс
- г. Просвітництво

13. Культура, вперше в історії породила позицію самокритики

- а. Античність
- б. Середньовіччя
- в. Ренесанс
- г. Просвітництво

14. Культура, в рамках якої зародилося уявлення про лінійність часу

- а. Античність
- б. Середньовіччя
- в. Ренесанс
- г. Просвітництво

15. Культура, в рамках якої зародилося уявлення про циклічність часу

- а. Античність
- б. Середньовіччя
- в. Ренесанс
- г. Просвітництво

16. Історично першою концепцією культури була

- а. Діяльнісна
- б. Ціннісна
- в. Гуманістична
- г. Символічна

17. Теорія символічних форм Касирера є критикою класичного принципу

- а. Гуманізму
- б. Історизму
- в. Раціоналізму
- г. Провіденціалізму

18. Який принцип класичної концепції культури формується в епоху Відродження

- а. Раціоналізм
- б. Гуманізм
- в. Історизм
- г. Волонтаризм

19. Для російського філософського дискурсу характерні

- а. Утилітарність, соборність

- б. Раціоналізм, науковість
- в. Утилітарність, індивідуалізм
- г. Прагматизм, фрагментарність

20. Культурологія - це

- а. Розділ філософії
- б. Міждисциплінарне знання
- в. Природнич знання

21. Історично перший крок на шляху до діалогу культур

- а. Пайдейя
- б. Цивілізація
- в. Християнізація

22. Головний предмет образотворчого мистецтва у первісній культурі

- а. Людина
- б. Звір
- в. Бог

23. Образ бога у культурі Єгипту

- а. Антропоморфне істота
- б. Звір
- в. Синтез звіра та людини

24. Вчення про сенс життя людини і людства та про кінець світла та людської історії :

- а. Метафізика
- б. Есхатологія
- в. Атеїзм
- г. Містицизм

25. «Біблія» у перекладі означає

- а. Книга
- б. Читання
- в. Переказ

26. Трагізм розуміння смерті в шумеро-вавилонській культурі пояснюється

- а. Психологічним страхом смерті

- б. Страхом втрати індивідуальності буття після смерті
- в. Страхом покарання за гріхи

27. Перший художній канон з'являється у мистецтві

- а. Греції
- б. Єгипту
- в. Середньовічної Європи

28. У принципи класичної теорії культури не входять :

- а. Історизм
- б. Плюралізм
- в. Гуманізм
- г. Есхатологізм
- д. Раціоналізм

29. Представники теорії локальних цивілізацій

- а. Гегель, Кант
- б. Шпенглер, Тойнбі
- в. Платон, Арістотель

30. Основна практична проблема, що спричинила за собою поява культурологічного знання

- а. Необхідність класифікувати накопичені знання
- б. Діалог культур
- в. Прагнення наблизити теорію до життя

31. Відмінності в натуралістичній та ідеалістичній версіях класичною концепції культури полягають у розумінні

- а. Природи розуму
- б. Природи Бога
- в. Природи та історії

32. Людина в образотворчому мистецтві у первісній культурі

- а. Цар звірів
- б. Перший серед рівних
- в. Вираз природи своєї статі

33. Лівополушарной називали культуру:

- а. Античності

- б. Середніх віків
- в. Сходу

34. Першою історичною концепцією була :

- а. Метафізика
- б. Есхатологія
- в. Атеїзм
- г. Містицизм

35. Стилiстичні прийоми єгипетського мистецтва використовувалися і розвивалися

- а. У Критомікенській культурі та в період архаїки
- б. У сучасній ісламській культурі
- в. В епоху Відродження

36. Проблема смерті є центральною для культури

- а. Античності
- б. Стародавнього Сходу
- в. Релігійної культури

37. Скульптори Античності періоду класики

- а. Пракситель, Скопас
- б. Мирон, Поліклет
- в. Мікеланджело, Челліні

38. Поняття «доля» у філософії Шпенглера означає :

- а. Час та смертність
- б. Волю та владу
- в. Простір та стійкість

39. Культурна домінанта середньовіччя

- а. Живопис
- б. Архітектура
- в. Скульптура

40. У якому творі давньої культури про загробний світ говориться:
«Там душі одягнені одягом крил / І пил там лежить на дверях та засувах»:

- а. «Єгипетська книга мертвих»
- б. «Легенда про Гільгамеша» ст. «Іліада»

41. Який філософ визначає людину як істоту, що створює символи

- а. Платон
- б. Кассирер
- в. Гегель

42. Якій культурі був властивий Еротизм

- а. Античності
- б. Середніх віків
- в. Стародавнього Сходу

43. Коли лінійна концепція часу стала концепцією прогресу

- а. В античності
- б. У Новий час
- в. У середні віки

44. Проблема руху стає центральною для мистецтва

- а. Сходу
- б. Античності
- в. 20 століття

45. Бог у міфології :

- а. Всемогутня істота
- б. Уособлення сил природи
- в. Просто безсмертна людина

46. . Поняття «картина світу» виникає під впливом культури

- а. Відродження
- б. Середніх віків
- в. Нового часу

47. Поняття про цивілізацію як синонім поняття культури характерно для філософії

- а. Тойнбі
- б. Ніцше
- в. Шпенглера

48. Міфологічний герой - це

- а. Людина, яка вчинила героїчний вчинок
- б. Істота з певною родоводу
- в. Бог

49. Методологічною базою культурології є

- а. Філологія
- б. Філософія культури
- в. Історія

50. Місце, з яким пов'язано античне уявлення про давнину та безліч міфів

- а. Македонія
- б. Крит
- в. Фракія

51. Поняття монументального, об'єктивістського та критичного відносин до історії є у філософії :

- а. Платона
- б. Касирера
- в. Ніцше
- м. Гегеля

52. Міф про всесвітній потоп вперше з'являється :

- а. В античності
- б. У старозавітній міфології
- в. У шумеро- вавилонському епосі

53. Принцип епічного спокою у зображенні людини був характерний для:

- а. Архівної пластики
- б. Класичного періоду
- в. періоду пізніш класики

54. Зоолатрійна форма релігії передбачає :

- а. Визволення людини від звіра у собі
- б. створення ідеалу земний життя та винесення його в простір божественного
- в. Визнання культу предків

55. Теорія культури Е. Касирера отримала назву :

- а. Теорії пригадування
- б. Теорії символічних форм
- в. Теорії гуманізму

57. Яка культура сама дала собі назву : а. Античність б. Відродження ст. Нове час

58. Хто з відроджених художників ввів у обіг поняття «Готика»:

- а. Леонардо да Вінчі
- б. Рафаель
- в. Мікеланджело

59. Уявлення про історичність культурних та естетичних категорій на прикладі « піднесеного » і «прекрасного» з'являється у філософії :

- а. Платона
- б. Касирера
- в. Ніцше
- м. Гегеля

60. « Людина – ось міра всіх речей ». Ця думка висловлено :

- а. У середні століття
- б. На стародавньому Сході
- в. В античній культурі

61. «Коли з'явилася краса – виникло потворність , коли люди дізналися, що таке чеснота – виникла вада». Коли і в якій культурі могло з'явитися таке уявлення :

- а. У богослов'ї середньовіччя
- б. В античній філософії
- в. У китайській філософії

62. Уявлення про культуру як обробітку людського духу з'являється :

- а. У філософії середніх віків
- б. У німецькій філософії 17-18 ст .
- в. У французькій філософії Освіти

63. Людина для античної філософії та культури – це : а. Людина взагалі

- б. Вираз ідеї своєї статі

в. Тварини божа

64. Принцип « Жень » у китайській філософії означає :

а. Необхідність дотримання ритуалу і сам ритуал

б. Ілюзію та обман

в. Людське ставлення до речі та добре ставлення речі до людини

65. Хто з представників теорії локальних цивілізацій для прояснення об'єкта дослідження пропонує поняття « розумне простір історичного дослідження »:

а. А. Тойнбі

б. Данилевський

в. О. Шпенглер

66. Провідним видом мистецтва в античності була :

а. Архітектура

б. Живопис

в. Скульптура

67. Який принцип класичної концепції культури формується в епоху Відродження :

а. Антропоцентризм

б. Гуманізм

в. Історизм

68. Хто з представників теорії локальних цивілізацій вважав ландшафт основним фактором актуалізації світової душі:

а. Тойнбі

б. Шпенглер

в. Данилевський

69. Що таке художній канон:

а. Філософські принципи художнього творчості , яким повинен слідувати автор

б. Стилiстичні прийоми та правила творчості

в. Світоглядні настанови художника

70. Традиційна періодизація історії :

а. Стародавність – Середні століття – Відродження – Нове час

б. Середні століття – античність – Нове час – Відродження

в. Греція – Нове час – Схід – Відродження – Постмодерн

71. Некласичну концепцію культури розробляли :

- а. Ніцше , Шпенглер, Кассирер
- б. Гегель, Кант, Гердер
- в. Платон, Арістотель, Епікур

74. Принцип дегуманізації культури як критики принципу гуманізму та антропоцентризму , який був характерний для класичної концепції культури , пропонує :

- а. Платон
- б. Хайдеггер
- в. Гегель

76. Принцип історизму у вивченні культури передбачає :

- а. Визнання певною цілі у створеного Богом світу
- б. Закономірного характеру розвитку
- в. Сувору фіксацію послідовності подій

77. Поняття «картина світу» виникає під впливом культури

- а. Відродження
- б. Середніх віків
- в. Нового часу

78. Розташуйте в потрібній послідовності періоди античний історії культури :

- а. Пізня класика
- б. Гомерівський період
- в. Архаїка
- м. Класика
- д. Крито- мікенський період

81. Причина принципового а- еротизму античний скульптури :

- а. Надзвичайно строга мораль
- б. Уявлення про людину як родовому істоті , а не як чоловікові або жінці
- в. Байдужість до проблеми взаємини статей

82. Згідно з А. Тойнбі , цивілізаційні відмінності визначаються :

- а. Типом релігії
- б. Економічними відносинами
- в. Правовими системами

83. Принцип історизму у вивченні культури передбачає :

- а. Визнання певною цілі у створеного Богом світу
- б. Закономірного характеру розвитку
- в. Сувору фіксацію послідовності подій

Література

Базова література

Беньє, Ж.-М. Роздуми про мудрість / Пер. з фр. – К.: Ніка-Центр, 2003.– 168 с

Вебер, Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. – К: Основи, 1998. – 534 с.

<http://litopys.org.ua/weber/wbs.htm>

Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – 261 с.

<http://litopys.org.ua/weber/wbr.htm>

Гадамер, Г.Г. Істина і метод. Том 1: Герменевтика I: Основи філософ. Герменевтики. К.: Юніверс. 2000. 456 с.

https://shron3.chtyvo.org.ua/Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf

Дерріда, Ж. Структура, знак і гра в дискурсі гуманітарних наук. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів:Літопис, 1996. С. 457–477.

Дерріда, Ж. Письмо та відмінність. К.: Основи, 2004. 602 с.

https://chtyvo.org.ua/authors/Derrida_Jacques/Pysmo_ta_vidminnist/

Дерріда, Ж. Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? К.: Четверта хвиля. 2000. С. 114-145.

https://shron1.chtyvo.org.ua/Derrida_Jacques/Tsili_liudyny.pdf

Леві-Строс, К. Первісне мислення. К.: Український центр духовної культури. 2000. 324 с.

https://chtyvo.org.ua/authors/Levi-Strauss_Claude/Pervisne_myslennia/

Кун, Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal. 2001. 228 с.

<http://litopys.org.ua/kuhn/kuhn.htm>

Ортега-і-Гассет, Х. Дегуманізація мистецтва. Вибрані твори. Київ: Основи, 1994. С. 238–272.

Ортега-і-Гассет, Х. Роздуми про Дона Кіхота / Пер. з ісп. Галини Верби. – К.: Дух і літера, 2012. – 216 с.

Поппер, К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. У полоні Платонових чарів. Том 2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. К.: Основи, 1994. – 444/495 с.

https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/politologija/karl_popper_vidkrite_suspilstvo_ta_jogo_vorogi/21-1-0-1436

Сторі, Джон. Теорія культури та масова культура / Пер. з англ. С. Савченка. Харків: Акта, 2005. 360 с.

https://hromadolib.files.wordpress.com/2016/08/storey_2005_theory.pdf

Тейлор, Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. К.: Дух і літера, 2005. 696 с.

<https://ru.scribd.com/document/524212231/%D0%A2%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D1%80-%D0%A7-%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B0-%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%B5>

Тойнбі, А. Дослідження історії: в 2 томах. Київ: Основи, 1995.

<http://studentdream.narod.ru/toynbee1.htm>

Шелер, М. Сутність моральної особистості // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. К., 1996. С.10-30.

<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sheler.html>

Albert Schweitzer -- Civilization and Ethics. Volume 38, Issue 2, Summer 1963, Ernest W. Ranly. Pages 237-254. Available at:

<https://doi.org/10.5840/thought196338220>

Ernst Cassirer “An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture”. Available at: <https://oceanofpdf.com/authors/ernst-cassirer/pdf-an-essay-on-man-an-introduction-to-a-philosophy-of-human-culture-download/>

Jean-Francois Lyotard. “The Postmodern Condition: A Report on Knowledge”.

Available at: <https://oceanofpdf.com/authors/jean-francois-lyotard/pdf-the-postmodern-condition-a-report-on-knowledge-download/>

Heidegger, M. 1978. Letter on Humanism. Trans. F. A. Capuzzi. London: Routledge.

Nietzsche, F. 1910. Human, All Too Human. Trans. H. Zimmern. Edinburg, London: T. N. Foulis.

Nietzsche, F. 2013. Beyond Good and Evil. EBook #4363. Trans. H. Zimmern.

Sartre, J.-P. 1975. 'Existentialism is a Humanism', in Existentialism from Dostoyevsky to Sartre. New American Library 1.

Додаткова література

Вдовиченко, Г. 2017. Філософія культури як напрям філософської думки України 20-30-х рр. ХХ ст. (Історико-філософський аналіз) / Дисертація.

https://chtyvo.org.ua/authors/Vdovychenko_Heorhii/Filosofiiia_kultury_iak_napriam_filosofskoi_dumky_Ukrainy_20-30-kh_rr_KhKh_st_Istoryko-filosofskyi_an/

Гантінгтон, С. Зіткнення цивілізацій. К.: Основи. 2005. 603 с.
http://4ua.co.ua/sociology/rb3ac68a5d43b88421216d36_0.html

Гатальська, С.М. Філософія культури. Підручник К.: Либідь. 2005. 328 с.
https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_ukrainskaja/gatalska_s_m_filosofija_kulturi_2005/69-1-0-1743

Енциклопедія постмодернізму. К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. 503 с. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/66d4f915-3b3e-4c03-9fe9-5f212ee2b3c0>

Любимий, Я. Масова культура. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

https://chtyvo.org.ua/authors/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovnyk/

Сінкевич, О.Б. Соціальні практики масової культури: ідентифікаційний дискурс: монографія. Львів: ЛНУ. 2015. 359 с.

Спільна історія. Діалог культур: навчальний посібник / П. Вербицька, Н. Голосова, В. Дяків; Всеукр. асоц. викл. історії та сусп. дисциплін «Нова доба». Львів: ЗУКЦ, 2013. 256 с.

Стежко, З.В. Стежко, Ю.Г. Суперечливість свободи та парадокси відповідальності (антропологічний аналіз). *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. №13. 65-78. <http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937>

Українська людина в європейському світі: базові виміри ідентичності: навчальний посібник. За ред. Т. Смовженко. К.: УБС НБУ. 2015. 609 с. https://books.google.com.ua/books/about/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D1%94.html?id=BYn5jwEACAAJ&redir_esc=y

Шабанова, Ю.О. Філософія культури: підручник. Дніпро: ЛІРА. 2019. 240 с. https://filosof.nmu.org.ua/ua/%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8_%D0%A8%D0%90%D0%91%D0%90%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%902019_%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB.pdf

D'Agostini, F. 2019. 'Misunderstandings About Truth', *Church, Communication and Culture* 4(3): 266–286. Available at: <https://doi.org/10.1080/23753234.2019.1667252>

Aleksandravičius, P. 2016. 'The Need for Dialogic Consciousness in Postmodern Politic Society', *Filosofija. Sociologija* 27(1): 14–22.

Choza, J. *Philosophy of Culture. Themata Sevilla* 2021. 307 с. https://www.academia.edu/45127149/Philosophy_of_Culture

- Hamilton, A. Scruton's Philosophy of Culture: Elitism, Populism, and Classic Art
The British Journal of Aesthetics, Volume 49, Issue 4, October 2009, Pages
389–404. <https://doi.org/10.1093/aesthj/ayp035>
- Kozak, P. 2018. 'The Many Faces of Conceptualism', *Diametros* 57: 88–100.
Available at: <https://doi.org/10.13153/diam.1237>
- Luft, S. *The Space of Culture: Towards a Neo-Kantian Philosophy of Culture
(Cohen, Natorp, and Cassirer)* (Oxford, 2015; online edn, Oxford Academic,
22 Oct. 2015). <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198738848.001.0001>
- Piqué, P. Ernst Cassirer's Philosophy of Culture: An Economic Assessment of
Scope and Limitations *Foundations of Science*, 2021 volume 26. 341–354.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10699-020-09678-w>
- Ranalli, C. 2020. 'Deep Disagreement and Hinge Epistemology', *Synthese* 197:
4975–5007. Available at: <https://doi.org/10.1007/s11229-018-01956-2>
- Stezhko, Z. & Shalimova, N. Problems and Prospects for the Formation of a General
Methodology of Knowledge. *Philosophical Reflections. Filosofija-
Sociologija*. T. 33. Nr. 3. 2022. С. 197-205. <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.4765>
- Stezhko, Z., Rimar, S. Social cognition in the social and cultural focus of the
postmodern epoch. *Вісник НАУ. Філософія. Культурологія. Збірник
наукових праць. Том 32. № 2. 2020. С. 56-60.*
<https://doi.org/10.18372/2412-2157.32.15106>
- White, M. *A Philosophy of Culture: The Scope of Holistic Pragmatism*. Published:
Aug 14, Princeton. University Press. 2005. 216 p.
<https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691123981/a-philosophy-of-culture>
- Yi, J. Reflections on philosophy of culture in China. *Social Sciences in China*
Volume 29. Issue 4. P. 131-142. [Published online: 04 Oct. 2010.
<https://doi.org/10.1080/02529200802500441>

Інформаційні ресурси:

Сайт Українського філософського фонду <http://www.philosophy.ua>

Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

http://philosophy.univ.kiev.ua/ua/view/lib_cat_ph/6/all/6